

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ

МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ГОД. XXVIII

ФЕБРУАР 1907

БРОЈ 2

СЛУЖБЕНИ ДЕО

МИ

П Е Т А Р I

по милости Божјој и вољи народној

Краљ Србије

ПРОГЛАШУЈЕМО И ОБЈАВЉУЈЕМО СВИМА И СВАКОМЕ ДА ЈЕ НАРОДНА СКУПШТИНА
САЗВАНА У ПРВИ РЕДОВНИ САЗИВ ЗА 1906 ГОДИНУ, 13 ФЕБРУАРА 1907
ГОДИНЕ РЕШИЛА И ДА СМО МИ ПОТВЕРДИЛИ И ПОТВРЂУЈЕМО

ЗАКОН

ЗА

измене и допуне у закону о средњим школама и о урачунавању
година предавачке службе у године указне службе

КОЈИ ГЛАСИ:

Члан 137 закона о средњим школама мења се и гласи: Садашњим професорима срачунаће се плате према овим изменама закона а према годинама службе које су им по досадашњим законима већ признате за периодске повишице.

Наставницима средњих и стручних школа, који су пре закона о средњим школама од 14-ог јула 1898 године служили као предавачи, кад постану професори или су то већ постали, урачунава се до пет година неуказне наставничке службе у године указне и у године за периодске повишице и за пензију.

Ове измене и допуне важиће кад их Краљ потпише.

Преноручујемо Нашем Министру Просвете и Црквених Послова, да овај Закон обнародује, свима Нашим Министрима да се о извршењу

Његову старају; властима пак заповедамо да по њему поступају, а свима и свакоме, да му се покоравају.

16 фебруара 1907 год.
у Београду.

(М. П.)

Видео и ставио државни печат,
чувар државног печата,
Министар правде,

М. Трифковић С. Р.

П Е Т А Р С. Р.

Председник Министарског Савета,
Министар иностраних дела,

Ник. П. Пашић С. Р.

Министар
просвете и црквених послова,

Анд. Николић С. Р.

Министар војни
почасни ађутант Њ. В. Краља,
генерал,

Р. Путник С. Р.

Министар финансија,

Д-р Л. Пачу С. Р.

Министар
унутрашњих дела,

Стој. М. Протић С. Р.

Министар
народне привреде,

К. Стојановић С. Р.

Министар грађевина,

Јов. П. Јовановић С. Р.

Министар правде,

М. Трифковић С. Р.

УКАЗИ ЊЕГОВОГА ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА СРБИЈЕ ПЕТРА I

УЧИТЕЉСКА ШКОЛА У АЛЕКСИНЦУ

ПОСТАВЉЕЊЕ

Указом Његовога Величанства Краља Србије Петра I, од 10 фебруара 1907 године, на предлог господина Министра просвете и црквених послова, постављен је:

у **Учитељској Школи у Алексинцу**: за суплента г. *Љубомир Видаковић*, кандидат Богословља.

ЕПАРХИЈСКИ ДУХОВНИ СУДОВИ

ПОСТАВЉЕЊА

Указом Његовога Величанства Краља Србије Петра I, од 24 фебруара 1907 године, на предлог господина Министра просвете и црквених послова, постављени су:

у **духовном суду епархије шабачке**: за члана свештеник г. *Коста П. Јовановић*, намесник среза лепеничког.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

у духовном суду епархије нишке: за секретара II класе прото-
свијетла г. *Михаило Стојановић*, писар II класе истог суда; и
за писара III класе г. *Јован Б. Ђуричић*, свршени богослов;

у духовном суду епархије београдске: за писара II класе г.
Божидар Николић, свршени богослов и практикант духовног суда
епархије шабачке.

УВАЖЕЊЕ ОСТАВКЕ

Указом Његовога Величанства Краља Србије Петра I, од 24 фе-
бруара 1907 године, на предлог господина Министра просвете и цркве-
них послова, решено је:

да се свештенику г. *Марку Н. Митићу*, члану духовног суда
епархије шабачке, уважи оставка коју је поднео на државну службу, и

да се свештенику г. *Браниславу Стефановићу*, писару III класе
духовног суда епархије београдске, уважи оставка коју је поднео на
државну службу.

ЖЕНСКА УЧИТЕЉСКА ШКОЛА У БЕОГРАДУ

Управитељ Женске Учитељске Школе у Београду упутно је учи-
тељима и учитељицама у Краљевини Србији — писмо под бр. 86 од
14 фебруара 1907 године које гласи:

Женска Учитељска Школа у Београду предузела је мере да се
што пре снабде свима потребним средствима, без којих се једна добро
уређена школа не може ни замислити.

Многа наставна средства мораће се купити са стране. Али се
многа могу набавити и у нашој земљи, а нашој је школи, с обзиром
на њен задатак, врло много стало до тога да прикупи баш те пред-
мете, којих има у земљи. Зато се управитељ школе обратио понеким
лицима, надлештвима и удружењима, која ће га у томе и моћи и хтети
да помогну. Али поред њих он је, у споразуму са наставничким
саветом ове школе, сматрао за пријатну дужност, да се овим писмом
обрати и учитељима и учитељицама народних школа, молећи их за
помоћ у овом предузећу.

Учитељи и учитељице у разним крајевима наше отаџбине могу
прикупити поједине занимљиве природне предмете првенствено из ми-
нералног и биљног царства, који ће се моћи употребити у настави у
овој школи или у нашој Вежбаоници, па их послати.

Примерци из минералног царства не морају бити сувише велики,
а може се послати и више примерака истог минерала. Само ваља за
сваки предмет означити поименце место, где је нађен.

Из области биљног царства могу се слати пресоване биљке целе,
а од понеких само извесни делови, плодови, делови непрерађене а
потом и прерађене биљке у свима фазама прерађивања и др. што се у
настави с успехом може употребити.

Школа наша има и свога препаратора, те би нам учитељи, а особито они из места ближих Београду или дуж железничке пруге, могли у згодној прилици слати и какву дивљу животињу, која би им дошла до руку, да се овде препарирше.

Сви мањи кичмењаци (змије, гуштери, жабе даждевњаци, рибе) и бескичмењаци (са малим изузетком) конзервишу се у шпириту. Ако се нема шпирита, онда се може узети петролеј.

Кад хоће да се пошље који сисавац или птица, онда ваља мртвој животињи напунити уста сољу помешаном са нешто песка. Таком сољу ваља посути и рану и утробу, ако је животињи извађен дроб. Још ваља набити животињи уста фатом или кучинама.

И о послатим биљкама и животињама ваља приложити извештај: где је нађена и кад, име села, на којем је месту, и којег је дана и месеца то било.

Бићемо особито радосни, ако нам понеко пошље и какву старину, која ће се моћи применити у историјској настави.

Једном речи, почињући да стварамо збирку очигледних наставних средстава, јер сад немамо апсолутно ничега, управитељ и професори очекују да их у овом предузећу усрдно помогну и наши учитељи и учитељице.

Сваком, ко се од њих буде одазвао овој молби, ми ћемо бити захвални, па ћемо сваке године имена тих добрих људи бележити у годишњим извештајима школским.

Неке особито велике помоћи ми не тражимо ни од кога, јер ће држава учинити и за нашу школу што треба, да би могла с већим успехом одговарати свом важном задатку. Само ми не желимо да тражимо од државе и оно што можемо сами стећи без њене помоћи.

Ми се надамо да ће нам се сваки, коме смо се обратили, одазвати онолико колико може, а то ће нама бити доста.

На учитеље и учитељице много се рачуна са свих страна у опште. У њих се и ми много уздамо, да ће нам у овом послу помоћи.

Господина Министра просвете и црквених послова умолили смо да изволи издејствовати повластицу да се пошиљке, које буду слали учитељи у горњој намери, ослободе плаћања поштанске таксе.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

РАДЊА ГЛАВНОГА ПРОСВЕТНОГ САВЕТА

940. РЕДОВНИ САСТАНАК

18. децембра 1906. год.

Били су: председник **Сава Урошевић**; потпредседник д-р **Петар Л. Вукићевић**; редовни чланови: **Стеван Ловчевић**, **Ранко Петровић**, д-р **Чед. Митровић**, д-р **Душан Рајчић** и д-р **Миљивоје Н. Јовановић**, и ванредни члан **Мирко М. Поповић**.

Пословођ: **Миладин И. Шеварлић**.

I

Прочитан је и примљен записник 939. састанка.

II

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 10. новембра ове године, ПБр. 16904 којим су спроведена Савету на оцену документа г. Лазара Крцалића, учитеља ваљевске гимназије, који је молио за место вишег учитеља средњих школа.

По прегледу докумената молитељних Савет је одлучио: да нема квалификација за вишег учитеља средњих школа, пошто није поднео сведочанство о свршеној нижој средњој школи.

III

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 23. прошлога месеца, ПБр. 17957, којим су спроведени Савету на оцену сви акти по кривници г. Војислава Саватијевића, учитеља из Крагујевца, с питањем: да ли г. Саватијевић може и даље остати у учитељској служби.

Савет је одлучио: да г. д-р Чед. Митровић, редовни члан Савета, проучи све акте о овоме предмету и да Савету реферује.

IV

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 17. прошлог месеца, ПБр. 17569, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Милана Биљчевића, који је молио да се изврши број

www.uniprimeraka примерака његовога превода књиге: „Мозак и душа“, од Августа Форела, бив. професора на цришком универзитету, откуни и употреби за поклањање ученицима средњих школа и ученицима и ученицама учитељских школа, и да се препоручи за књижнице народних и средњих школа.

Према усменом реферату г. д-ра Миливоја Н. Јовановића, редовног члана Савета, Главни Просветни Савет је одлучио: да се књига: „Мозак и душа“, од Августа Форела, у преводу Милана Биљчевића, може употребавати за поклањање ученицима и ученицама учитељских школа и да се може набављати за књижнице народних школа.

V

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 3. овога месеца, ПБр. 18785, којим се пита Савет за мишљење: да ли се књига: „Индијске приповетке“, коју је у рукопису поднео г. Саватије Грбић, учитељ из Бољевца, кад се одштапа, може препоручити за школске и ђачке књижнице и за поклањање ученицима основних и средњих школа о годишњим испитима.

Савет је одлучио: да се умоле г.г. д-р Јован Максимовић и Владимир Д. Стојановић, професори, да ову књигу у рукопису прегледају и да о њој Савету реферују.

VI

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 9. овога месеца, ПБр. 19184, којим је спроведена Савету на оцену књига: „Народне јавне књижнице“ од г. д-ра Васе Царићевића, с питањем: треба ли ову књигу препоручити и за које књижнице.

Савет је одлучио: да г. д-р Миливоје Н. Јовановић, редовни члан Савета, прегледа ову књигу и да Савету реферује о томе: за шта би се она могла употребити.

VII

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 26. прошлога месеца, ПБр. 17275, којим се пита Савет за мишљење: да ли се „Прегледи за лепо писање“ од г. Арсенија Шијаковића, учитеља, могу употребавати као наставно средство за лепо писање у народним школама.

Пошто већ има израђених прегледа за писање чему су и ови намењени, и пошто ови прегледи нису разрађени, то је Савет одлучио: да се овај предмет врати г. Министру просвете и црквених послова.

VIII

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 24. прошлога месеца, ПБр. 18011, којим се пита Савет за мишљење: да ли би г-ђу Милеву Дедовићку, учитељицу, према поднесеном уверењу лекарске комисије, требало пензионovati.

По прегледу поднесенога уверења лекарске комисије о стању здравља ове учитељице, а на основи тач. 10. чл. 33. закона о народним школама, Савет је дао мишљење: да г-ђу Милеву Дедовићку, учитељицу не треба пензионovati.

IX

Прочитан је реферат г.г. д-ра Миливоја Н. Јовановића и Мирка М. Поповића о књизи: „Erstes deutsches Lesebuch“, von Paul Verrier, у издању књижарнице Јулија Грбса из Хајделберга, који је молио за одобрење да се ова књига може употребљавати у нашим средњим школама при изучавању немачкога језика.

Реферат г.г. д-ра Миливоја Н. Јовановића и Мирка М. Поповића гласи:

Главном Просветном Савету

Прегледавши Верријерову књигу, „Das Lesebuch für französische Kinder“ нашли смо да се, и ако не одговара потпуно нашем наставном програму и претпоставља познавање латинице, због своје одличне методе може примити за привремени уџбеник приватног издања у I и II разреду средњих школа.

12 децембра 1906.

Београд.

Понизни

Д-р М. Јовановић
Мирко М. Поповић.

Према овоме реферату г.г. референата Савет је одлучио: да се књига: „Erstes deutsches Lesebuch von Paul Verrier“, у издању књижарнице Јулија Грбса из Хајделберга, може употребљавати у нашим средњим школама при изучавању немачког језика.

Г.г. д-ру Миливоју Н. Јовановићу и Мирку М. Поповићу, у име хонорара за реферовање о овој књизи, одређено је свега *шездесет (60) динара*.

X

Прочитан је реферат г. Мирка М. Поповића, ванредног члана Савета, о томе: да се у средњим школама у нижим разредима за латински језик не употребљава ни једна друга латинска читанка, сем Латинске Читанке, I део од Мите Живковића, професора, који је ову своју књигу понудио на откуп према чл. 49. Правила о писању и штампању уџбеника за народне и средње школе.

Реферат г. Мирка Поповића гласи:

Главном Просветном Савету

Просветни Савет ставио ми је у дужност, да према наређењу г. Министра просвете проверим, да ли се може примити понуда г. Мите Живковића, професора III београдске гимназије, да му се откупи његов уџбеник „Латинска Читанка“ I део који је он израдио према латинској граматичи д-ра Ј. Туромана, друго издање.

С обзиром на чл. 49. Правила о штампању уџбеника за народне и средње школе, по коме се мишљење и тражи, ја сам констатовао ово: Расписом г. Министра просвете и црквених послова од 12. маја 1900 ПБр. 4332 одобрено је прво издање ове књиге као *привремени* уџбеник; тај је распис поновљен и 12 октобра 1904 год. ПБр. 5636 и 17.784, што је оснажено и ове године одлуком ПБр. 14186 од 26 септембра 1906 године.

Сем овог уџбеника одобрен је као *привремени* уџбеник за латински језик у III разреду и „Латинска читанка с примерима за вежбање“ I део

од г. Спире Калика, професора. Распис о томе издат је 24 маја 1902 године. ШБр. 5143.

Како чл. 49. поменутих Правила наглашује, да се неки уџбеник може откупити, ако нема још који други привремени уџбеник, „који се у школи употребљава“, ја сам прегледао све школске Извештаје за шк. 1905—1906 годину и готово све за 1904—1905 годину, па сам констатовао, да се у свима тим школама, чије сам Извештаје прегледао, искључиво употребљава уџбеник г. Мите Живковића, сем једине Шабачке Гимназије, у којој се, поред уџбеника г. Мите Живковића употребљава и уџбеник г. Спире Калика.

Према свему овоме, што сам могао констатовати, мислим да не стоји откупу ове књиге ништа на путу.

Главном Просветном Савету понизан

13 децембра 1906.

Београд.

Мирко М. Поповић

професор.

Према овоме реферату г. референта, а на основи чл. 47., 48. и 49. Правила о уџбеницима Савет је дао мишљење: да се књига: „Латинска читанка“, I део у другом издању, од Мите Живковића, професора, може откупити за суму од *хиљаду пет стотина до две хиљаде (1500—2000) динара*, и да се тако исто могу откупити и штампани примерци другог издања ове књиге, пошто је техничка израда добра.

XI

Прочитан је реферат г.г. Николе Врсаловића, д-ра Душана Рајичића и Михаила М. Станојевића о „Дечјој Рачунаљки“ за I разред народних школа, од г.г. Јована Ђ. Јовановића, професора, и Војислава Стевановића, учитеља цртања, који су молили за одобрење: да се ова њихова рачунаљка може употребљавати као ручно наставно средство у I разреду народних школа.

Реферат г.г. Николе Врсаловића, д-ра Душана Рајичића и Михаила М. Станојевића гласи:

Главном Просветном Савету

Одлуком Глав. Просветног Савета од 12. октобра 1906. СБр. 124. одређени да прегледамо „Дечју рачунаљку“ за I разред основ. школе од г.г. Јов. Ј. Јовановића проф. и Војислава Стевановића, учитеља цртања из Јагодине, част нам је поднети овај извештај:

Из упуства приложеног овој рачунаљци, види се да је она израђена по принципима посматрања бројних слика. Ти принципи засновани су на експерименталним посматрањима проф. *Лај-а* који у главном истичу психолошку истину, да се при аперциповању бројних представа увек лакше и јасније схватају бројне количине у квадратним сликама, него у низовима и редовима. Са тога гледишта потпуно је оправдан овакав систем бројног представљања. Правилном употребом кружних отвора на овој рачунаљки, који се према потреби отварају и затварају нарочито удешеним картонцићима, могу се потпуно јасно представљати бројне количине и изводити рачунске радње у опсегу бројева по програму за I разред основне школе.

Али, при свем том, овај систем има и својих мана. Тако се на рачунаљкама ове врсте не могу довољно јасно рашчлањавати бројне количине на своје састојке.

У томе је погледу, нарочито за рачунску радњу садржавања, у првој десетици, руска рачунаљка подеснија.

Ну састављачи ове нове рачунаљке и ако су се у главноме придржавали Лајевих принципа, инак су у нечему одступили од истих и то на штету своје рачунаљке. Мана је ове у томе, што се на њој бројне слике не могу излагати у обиму бројева до 20 у одвојеним квадратима већ само у дво-струком низу.

Удвостручењем броја отвора могле би се уклонити обе мане. У томе случају, кад би се само са отвореним кружињима оперисало, било би омогућено одвајање квадратних група.

Пошто смо уверени да би ову рачунаљку могли правилно употребљавати само они наставници који су упознати са дидактичним принципима, на којима је иста и основана, мишљења смо да би се она могла препоручити за ученичку употребу у школама у којима раде такви наставници.

Захвални Глав. Просв. Савету на поверењу:

23. новембра 1906.

у Београду

Никола Врсаловић
Др. Душан Рајичић
Мих. М. Станојевић
учит.

Према овоме реферату г.г. референата, а на основи чл. 24. Правила о Уџбеницима, Савет је дао мишљење: да се „Децја Рачунаљка“ од г.г. Јована Ђ. Јовановића и Вој. Стевановића, може препоручити као необавезно наставно средство за ученике народних школа при изучавању рачуна.

Г.г. Николи Врсаловићу, д-ру Душану Рајичићу и Михаилу М. Станојевићу, у име хонорара за реферат о овој рачунаљки, одређено је свега *шездесет (60) динара*.

XII

Прочитан је реферат г.г. Свет. Зорића и Јос. Ковачевића, професора, о томе да ли се школовање г. Данила Стојановића у Србији и на страни може изједначити с тим, као да је у Србији свршио седам разреда реалке.

Реферат г.г. Свет. Зорића и Јос. Ковачевића гласи:

Главном Просветном Савету

На упућени нам акт Главног Просветног Савета од 10 новембра 1906 год. СБр. 148, част нам је одговорити следеће:

Молилац г. Данило Стојановић, који је упутио молбу г. Министру просвете ради признавања еквивалента за средњу школу, учио је у Србији и на страни. Потписани који су његове сведоцбе прегледали нашли су, да му недостају неки предмети од мање вредности али који се у гимназијама и реалци предају.

Међутим он сведоцбама доказује да је слушао и полагао испит из других предмета који су за припремно и стручно техничко знање потребни;

Нисма томе мишљења су, да се молиоцу *Данилу Стојановићу* може допу-
стити полагање испита зрелости у *Реалици*.

Послата документа враћамо.

Главном Просветном Савету захваљујући на поверењу

7 децембра 1906 год.

Београд.

Свет. Зорић
проф. универзитета
Јос. Ковачевић
проф. Реалке.

Савет је усвојио овај реферат г.г. референата и одлучио: да се школовање у Србији г. Данила Стојановића са свршеном техником у Митвајди може изједначити са свршеном реалком без положеног испита зрелости.

XIII

Прочитан је предлог г. д-ра Миливоја Н. Јовановића, редовног члана Савета, о изради инструкција за извођење наставе у средњим школама.

Предлог г. д-ра Миливоја Н. Јовановића гласи:

Главном Просветном Савету

Целећи значај, што га имају инструкције за наставу у средњим школама како у погледу што потпунијег схватања наставног плана и наставних програма, тако и у погледу корисних дидактичких и методичких подстицаја у наставника, а поглавито ради једнообразности, које је тако мало у извођењу наставе у нашим средњим школама — мислим, да би било добро, да Главни Просветни Савет узме иницијативу за израду ових инструкција.

Ако би Главни Просветни Савет био сагласан с овим мојим предлогом молим да га за свој прими и упути Господину Министру с молбом да Главном Просветном Савету стави на расположење материјалну помоћ и сураднике на овоме послу.

9 септембра 1906 год.

Београд.

Редовни члан Главног Просв. Савета
Д-р Миливоје Н. Јовановић.

Савет је овај предлог г. д-ра Јовановића претресао на овој седници и једногласно одлучио: да се претрес овога предлога продужи и на идућој седници.

Овим је завршен овај саветски састанак.

НАУКА И НАСТАВА

ПОСТАНАК СИНТЕТИЧКЕ ХЕМИЈЕ¹

— K. Snyder — H. Kleipeter —

Разуме се, да се не може говорити о постанку и о развоју Синтетичке Хемије, а да се тај говор не веже за име њена оснивача. И тако ће ово излагање о Синтетичкој Хемији тећи упоредо са излагањем живота и рада прослављенога францускога хемичара *Берг'лоа* (Berthelot).

*

Било је то у пространој дворници на Сорбони, којој је Шаванов геније дао веома обилату утанчаност и чаробност...

На ретку свечаност прибирале су се највиђеније личности просвећене Француске.

Најпре је дошао председник Републике. За њим дођоше: председник Коморе, председник министарства са целим својим кабинетом, главни заповедник војене силе, први достојанственици државни.

За овима дођоше представници разних академија и научних друштва, који донеше са собом поздраве са свих крајева земљине кугле, као трибут људи од науке.

Појава је била импозантна. Она се беше претворила у народни празник — у част једном хемичару. То је била француска Република, која је свечано прослављала педесетогодишњицу свога чувенога научара. Пре повише година, када је француски народ одавао своју дужну пошту *Пастеру*, била је слична свечаност, па сад (1902). Овако се што и не дешава често ни у којој земљи и ни у које време.

¹ Ово је шеста глава из веома интересантне књиге „Das Weltbild der modernen Naturwissenschaft“, коју је на енглеском написао америчанин *Karl Snyder*, 1903., а која је одмах преведена на више језика. На немачки ју је превео, у децембру 1904., а издао 1905., професор д-р *Hans Kleipeter*, који је свуда по што-шта додавао, нарочито у колико се тиче немачке науке и немачких научара, чиме вредност овог популарног расправљању није ниуколико смањена.

Педесет година пре овога времена добио је Берто скромну дужност препаратора (асистента) на Француском Колежу, када је већ важио за француску науку као њен чврст стуб.

У друштву са својим књигама, затворен у собичку на крову једне високе куће, проводио је он дане. Ту му паде у очи један мисаони младић, његов сусед, који тек беше умакао из богословског семинара у Сен-Силанису. Пријатељству, које је између њих ту засновано, остали су они верни целог века, и тек је ту скоро раскинуто оно смрћу једнога — *Ренана*.

Њихови су путови у животу били у многеме слични. Онај неустрашиви младић држао се чврсто свога позива: целог је века проучавао разне вероисповести. Берто беше изабрао за циљ својега научног испитивања тајанствености материјине. Неко га време беше привукла Философија. Али се је наскоро морао у њему пробубити експериментаторски геније, и тако отпоче своју каријеру у хемијском лабораторијуму.

Од тога времена досада колосално се је променила слика о свету и наши појмови о њему. У оно су време научари веровали у стварност „животних сила“ исто онако као и *Келлер* у „духове“, који су гоњили планете да се крећу по својим кружним путањима. Тада дође *Њутн*. И „духови“, расплашени његовим математичким формулама, напустише Астрономију, па се настанише у области Хемије, где задобише надмоћност у нешто измењеном облику, у „живој материји“. Чудновато је, колико је овај појам био утврђен и код самих највећих умова ондашњег доба.

Лавоазје је успео, са прилично напора, да докаже, да се целокупан овај наш интересантни свет састоји из доста маленог броја елемената, простог склопа. Он је дошао на мисао, да би се вода могла разложити на простије елементе. Будући богат, он не зажали да изда педесет тисућа фуната стерлинга (више од милијон динара), да би то и доказао. А тада му и велики број других обичних материја откри тајну свога склопа и показаше му елементе из којих су састављене.

На тај начин постаје он творца *Аналитичке Хемије*.

Кратко време пре но што ће владавина ужаса положити његову просвећену главу на гилотину, писао је Лавоазје: „Тиме, што Хемија подвргава опитима разнолика природна тела, њој је задатак растављање, у цели, да се одвојито могу испитивати разне супстанце, које улазе у једињења... На тај начин стреми Хемија своје циљу растављајући, и опет растављајући, и још једаниут растављајући“.

Ова се мисао показа плодоносна. И у оно време, када Берто предузе свој посао, беше већ испитано око неких шездесет или седамдесет елемената, даље недељивих супстанција. До данас је ка овима

прибројано још неколико ретких елемената, али је значајно, да ни један од оних првих није отпао, није се показао као даље дељив.

Грдан је труд досад утрошен на то, да се и ови прости елементи сведу на друге још простије. Али овај мучан рад половичне једнога столећа није био у стању да ма шта предругојачи на овим елементима. Да се изразимо хемијским језиком: ни један се хемијски елемент није могао даље разложити и тиме престати важити као елемент.

Када *Баларов* нови препарататор предузе свој посао, дељени су елементи, и тела из њих сложена, у две различне групе: једно је био безживотни свет, неоргански, а друго животи, органски. Из ова два различна света постале су и две различне Хемије.

Још давно пре *Либига* чињена је ова разлика између материја неорганскога света, земље коју газимо ногама, алатљика којима се служимо, и између живог света, материја које једемо и од којих смо и сами састављени. Минерали су прости састојци. Они се лако деле, луче, анализују, али се сви скупа састоје из великог броја елемената. Многи познати минерали и сами су елементи, као: бакар, гвожђе, злато, сребро, жива, олово. Они се лакше могу и јединити један с другим и образовати обичне материје које свакодневно трошимо. Метал натријум везује се са кисеоником и образује натрон, са хлором ствара кујнску со. Кисеоник с водеником, кад експлодује, гради воду, а хлор с водеником даје хлороводеник, који гради познату сону киселину, кад се раствори у води. Неорганска је синтеза лака.

Сасвим је противно томе са синтезом у органском свету. И сами његови простији производи тешко се разједињују, као што су: шећер, Штирак, масло, зејтин. За тај је посао потребан дуг и тежак рад. И дан-дањи су остала само упола позната нека сложенија тела, као што су ферменти, квасци, који изазивају превирање, и разни облици протоплазме, које чине физичку основицу животу. Толико се само поуздано зна, да је цело органско природно царство састављено — практички — само из четири супстанце. *Угљеник*, какав се налази у угљену, основица је свим овим једињењима. Ка њему се придружују елементи из којих је састављена обична вода: *кисеоник* и *воденик*. И као четврти долази ка овима *азот* из ваздуха.

Сва она огромна множина органских производа, у непојамној разноликости материје, из којих је састављено наше властито тело, заносан мирис ружин, свеже лишће на шуми, красан укус разних плодова — све то не садржи у себи више од ова четири елемента, али који су само повезани на разне начине. Анализом је утврђено, шта више, да се могу произвести најразноврсније материје, а од потпуно истог броја атома једних истих елемената. Тако, да узмемо један врло леп и јасан пример, да упоредимо штирак и памук. Штирак и

памук састоје се из подједнаке количине, по тежини, горе именована четири органска елемента, а како су различни један од другог! Пети је такав случај и са воћним шећером и млечном киселином, од којих је једно слатко друго горко, једно чврсто друго течност, једно кристалише у ванредно лепим кристалима а друго не кристалише никако. А ипак су овде сједињени једнаки бројеви оних мајушних деоница елементарне супстанце, од којих су начињени воћни шећер и млечна киселина. Једина је разлика у начину њихова груписања.

Кад је Бертола отпочињао своје делање, хемичари су били изгубили сваку наду да ће се икада моћи размрсити ови веома заплетени односи. Овде је била пред њима једна тајанствена загонетка, за коју нису умели наћи одгонетку, а израз „животна сила“ врло је згодно заклањао незнање те одгонетке. *Берцелијус*, велики шведски хемичар и највећи ауторитет у Хемији прве половине минулога столећа, гледао је у својој вештини само вештину рушења. „Подизање“, зидање новог, у Хемији, била је за њ химера. „Па баш и кад бисмо били у стању“, писао је он, „да произведемо, од неорганичких тела, материје сличнога склопа са органичким производима, не би нам ово просто подражавање дало никаква права надати се, да ћемо икада моћи справљати и саме органске предмете, онако као што нам већим делом полази за руком да анализу каквога минерала потврдимо поновном синтезом“.

И сам *Герхар*, генијални мислилац и реформатор Хемије, био је у овоме догматичар. С наклоношћу за звучне реченице објавио је он, да „хемичар ради“ баш противно ономе што ради жива природа: он саживе, руши, анализира, док је једица у стању жива сила да изводи синтезу, она поново подиже ону зграду коју су порушиле хемичке силе“.

И све се ово дешаваше онда када већ беху постигнуте две или три значајне синтезе органичких тела. Већ је била минувала четвртина столећа, откако је *Велер* био произвео на вештачки начин једно органичко једињење које се налази у мокраћи („карбамид“), — а и он, и његов последник *Либиг*, били су свесни великог значаја овога открића. *Колбе* је то исто урадио са винском киселином 1845. Али време још није било дозрело, да ови успеси нађу општег признања.

Једно од првих научних испитивања младога Бертола била је анализа глицерина па онда проучавање његових једињења. Брзином, којој се човек мора и данас дивити, ређала су се по том његова открића једно за другим. Алкохол је био справљен из његових елемената; помоћу етиленског гаса начињена је мравља киселина, којом се мрави бране од непријатеља; питање о чињењу кожа би решено, а питање о шећеру би узето у посао. У року од пет година заснова он једну нову науку — *Синтетичку Хемију*.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

Нешто доцније дође на ред синтеза ацетилена, који се сада употребљава на разнолике начине за осветлење. Синтеза је ацетилена била по том полазна тачка за читав низ даљих сјајних проналазака. Просто с помоћу јаке топлоте згуснут је ацетилен у бензин, који је са своје стране основица за безбројна једињења. Додатком још више воденика постаде ново једињење етилен, а етилен с водом даје алкохол, који се налази у нашој ракији, вину, пиву. Да се само поброје резултати овога неуморнога рада, био би потребан читав каталог.

Бертло је, на тај начин, прогнао из Хемије фантом о „животној сили“, и открио једну врсту Хемије, која је, као што он сам каже, „силнија, разноличичја и духовитија и од саме природе“. Он је производио материје какве се налазе у природи. Он је произвео и огроман број других, нових, сродних са онима у природи. Данас постоји један немачки речник Органске Хемије, у којој се налази педесет хиљада различитих једињења, која су сва дефинисана. Већи их је део познат само у хемијским лабораторијама. Па и то је само почетак. Тако би — примера ради — полазећи од оних петнаест, двадесет простих врста масти, којих има у природи, било могућно направити неколико милијона других, чије се важније особине могу унапред одредити.

Бертлов је рад изазвао нову индустрију. А он је учинио, те опет многа занимања, која су дотле давала богате приходе, не могу више да опстану, као нпр. гајење броћа и чивита, који су данас замењени другим бојама, јевтинијим а далеко светлијим. То се зове учинити преврат.

Идући Бертловим трагом пошло је *Фишеру*, у Берлину, за руком, да изведе синтезу свих врста шећера. И ако његов начин произвођења шећера још није добио трговински значај, ипак се чини да није далеко време, када ће на светским трговима конкурисати вештачки шећер са овим садашњим, сунцем извученим из земље.

Исте су побуде одвеле хемичаре ка справљању многих средстава за наркозу и утољавање болова. Од оног истога катрана, добиеног при преради каменог угља, од којег се данас справљају сјајне нове боје, гради се тако исто и фенацетин, антипирин, и много и много других средстава за нарушене нерве.

„Органска Хемија, заснована на синтези“, угледа света 1860. године. *Дарвинов* „Постанак фела“ штампан је годину дана раније. *Пастеров* рад о микробама и *Клод-Бернаров* рад о механизму осећања изиђоше годину дана доцније. То беше једно плодносно доба.

Због својих успешних научних истраживања добио је Бертло катедру на оном истом Фармацајском Колеџу, на којем се је неколико година потом *Моасан* прославио справљањем вештачких дијаманата. Тада је Бертлоу било 32 године. У тридесет четвртој години добио је *Јескер-ову* награду, а четири године потом, под утицајем

Његовог ранијег шефа, *Балара*, отвори се у Француском Колежу нова катедра за Органску Хемију, коју заузео Бертло, где се и дан-дањи налази као наставник.

Међутим је његов неуморни дух продрио и у нове области. Он је показао, да не постоји она мистериозна „жива сила“, у коју су веровали његови претходници. Показао је, да граница између Неорганске и Органске Хемије постоји само у машти, и да владају сасвим исте силе и тамо и тамо. Сад је било на реду да се покажу врата на дому науке и изагна из њега и још једна тајанственост. Оне хемијске снаге, они „афинитети“, шта су они? За тежу имамо теразије, за електрицитет — електроскоп и галванометар, за светлост — фотометар. Али још немамо „хеометра“, справе за мерење хемијских процеса. За науке *хемијске механике* није још ударен ни камен темељац. Ово да се изврши, ставио је себи Бертло за нов задатак.

У свету су онда биле раширене енергетичке теорије. Кинетичка теорија гасова била је разрађена толико, да су по њој објашњавани гасови тиме, што се њени најмањи делићи, молекули, налазе непрестано у дивљем покрету, у брзом окретању једних око других и у одбијању. И механичка је теорија топлоте била разрађена на истој основици, која се такође састојала просто у покретању ситњаних делића. Кинетичка теорија материје беше у зачетку. По овим новим назорима све је у покрету; „мир“ не постоји нигде. Неколико експеримената Бертлових, изведених у друштву са *П. де Сен-Жил-ом*, открили су хемијским процесима једног новог чиниоца — *време*. Од њега зависи покрет, оно мора бити мерљиво.

Оба ова научара испитиваше брзину којом се образују неке врсте сложенијег етра, при утицају алкохола на киселине. Ова испитивања бацише сад нову светлост на овај предмет — показаше, да је брзина реагирања мерљива не само по времену, него да зависи и од мношине физичких чинилаца, где долази у обзир и *количина присутних материја*. При справљању једне врсте сложеног етра, коју Немци називају „естер“ (Ester), процес се врши поступно све спорије и спорије, док најзад сасвим не застане, при свем том што још има у течности и алкохола и киселине. Овај утицај количине, како је онда назван, откривен је доцније у свих хемијских процеса, и разрађен је у опширну теорију о *хемијској равнотежи*, која је, онда, унела нову светлост у атомистику. Израда ове теорије није пала у део Бертлоу, већ другим научним трудбеницима — наиме: Норвежанима *Гулдбергу* и *Вагеу*, који су и пре њега били предузели проучавање ових односа, и преминулом америчком професору *Виларду Гибсу*.

А каква је то снага, која управља овде игром атома? Стара је Хемија ове разне привлачности између атома упоређивала са људским страстима. Атоми су се узајамно волели и мрзели, тражили се и из-

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

бегавали. Они су имали своје сродности (афинитете). Одјек ове старе идеје налази се у познатом *Гегеловом* роману „Die Wahlverwandschaften“. Бергловом духу, који није подносио никакве идоле, изгледали су ови „афинитети“ као неки фантом, као и оне „животне силе“. Оно, пак, што је овде главно, то је топлота. На овој је основици постала нова наука, *Термохемија*, којој је кумовао оснивалац Синтетичке Хемије, Бергло.

Оно истина, није да пре тога нису били никако познати односи између Хемије и топлоте. Пре су Берглоа радили на том пољу *Томсен* (Thomsen) и *Ендрјус* (Andrews), *Фавр* и *Силберман*, као и руски хемичар *Херман Хџс*. А још из ранијег доба потиче о томе једна чувена расправа од *Лавоазјеа* и *Лапласа*. Али, кад 1864. г. ступи на ову област Бергло, беше остало мало трагова о томе од његових претходника, па и они беху потрвени. Његови експерименти скоро недостижног броја и опсежности, безмало у свом пространству експерименталних наука, створили су основицу, а његов исто тако недостижан дух сазидао је на тој основици импозантну зграду садашњости. Његове су идеје биле просте, његове методе строге, а рад му је водио право циљу.

Када се изврши какво год хемијско једињење, када се нпр. изврши експлозија два позната гаса, кисеоника и воденика, те постане вода, онда се ту развија и топлота. Оно неколико усамљених и чудноватих изузетака, изгледа да се морају објаснити тако, као да се ту находи промена физичкога стања, при чем количина на то употребљене топлоте премаша количину топлоте која је постала од чисто хемијског процеса. Другим речима: топлота произведена хемијским процесом одмах се утроши на рад око промене физичког стања и још нешто више, услед чега онда изгледа, да се при хемијском процесу не само није повисила топлота, већ напротив да је она стала. Ово је бар идеја Берглова, а треба напоменути, да кад се не би усвојило ма какво објашњење слично с овим, да би ове неколике чудновате аномалије порушиле све наше механичке појмове о материјалном свету. Не узимајући у обзир ове изузетке, правило је свуда иначе остало у важности.

Количина произведене топлоте може се мерити, за шта је калориметар. Берглова је „калориметријска бомба“ била проналазак од велике вредности.

Било је и других радника на овом пољу; али њихови радови инак изгледају ништавни, кад се упореде са тридесетогодишњим непрекидним делањем овога неуморнога мужа. Његови радови о овоме изиђоше скупљени у две дебеле свеске 1897. год. под натписом „Хемијска Механика, заснована на Термохемији“. Од прилике на годину дана пре тога изишло је било од њега једно друго дело у две свеске још већег обима. То је била *Енциклопедија* овога предмета.

Код Бертлоа су три принципа, на којима све почива.

Први гласи, да је *количина развијене топлоте мерило за извршен молекуларни рад*, тј. за тако рећи хемијске афинитете. Да ли тако добивене вредности дају јасну основицу за упоређивање, која би била слободна од сваке могуће збрке, или би, може бити, електрична метода могла дати подесније резултате — још је нерешено питање.

Кад би се хемијски афинитет показао као просто електрично привлачење, што и није невероватно, онда би заиста морао термохемијски систем претрпети неку модификацију. Док се то не изврши, мора овај Бертлов принцип важити као правилан.

Други његов принцип гласи, да *количина топлоте, која се развија при некој реакцији, зависи од завршнога стања, без обзира на пут којим се дошло до тога резултата*. Кад се угљеник при сагоревању најпре претвори у угљенов монооксид (CO), а потом у угљенов диоксид (CO_2), исти је резултат, као кад би се одмах извршило потпуно сагоревање, како и бива при обичном сагоревању дрва на огњишту. — То је Хесов закон, који се може с коришћу употребити за из-

Бертло (Berthelot), рођен 1827.

рачунавање топлоте развијене услед реакција у оним случајевима, где није могућно непосредно мерење те топлоте.

Трећи му принцип изгледа на први поглед невин, али је баш он изазвао силне заплете и безбројне препирке. Њим се просто исказује, да *свака хемијска промена тежи ка произвођењу таквих једињења, код којих бива већи део топлоте слободан*.

Кад би то било сасвим тачно, онда би се могло на врло прост начин објаснити, зашто је у стању нека супстанца да истисне другу

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.BE

у неком хемијском једињењу: зашто, на пример, — да се изразимо једном старе хемије — имају метали већи афинитет према хлору но према брому. — Могао би се удесити дугачак списак једињења, која потпадају под овај принцип. Али би се, на несрећу, могао удесити опет други списак оних једињења, за која се чини да су изузеци, тако да изгледа, да је Бертелов прословљени „*принцип максималнога рада*“ потпуно тачан само на температури апсолутне нуле. Према томе излази, да му је овај трећи принцип више идеалан но стваран.

У тесној је вези са овим питањима, као што је и Бертело показао, онај чудновати *принцип о алотропији*. Црвени и бели фосфор јесу једнаки елементи и у ствари су једно исто. Међутим је један од њих отров, а други је невина стварчица, а могу се и један у други претворити просто јачим загревањем. Једна врста сумпора кристалише, друга не, а трећа кристалише у сасвим другом облику од прве. Па и овде може топлота да изазове прелаз једне врсте сумпора у другу. Озон и обичан кисеоник различног су мириса и различног утицаја, а ипак је у стању електрична струја јаког напона да претвори један у други. Исто су тако угљен, графит и дијаманат само разни облици једног и истог елемента, угљеника.

Овде имамо пред собом противуречност у философији Хемије. Није било лако замислити, како да један исти елемент, који се сматра као засебит, неразорљив и непромењив, може постојати у више разних облика. Међутим је Бертело био у стању да покаже, како ова разлика почива просто на различној количини енергије, која је везана у једном и другом од ових различних облика, због чега није једнака ни топлота, која се развија при сагоревању ових различних облика једне и исте материје. Тако би нпр. велика ватра од дијаманата давала мање топлоте но таква иста ватра од дрва.

Сасвим сличну неприлику, са овом о алотропији, изазивало је *контактно* или „*каталитско*“ *дејство*. — При обичној температури могу бити кисеоник и воденик у додиру годинама, као смеца. Али, ако се у ову смешу гасова убаци ма и најмањи делић платинског сунђера, наступа одмах страшна експлозија, која потреса све околно. Тако се могу кисеоник и хлороводенична киселина, у смеси, загрејати до врло високе температуре а да се не сједине; али кад се дода ма и најмањи делић бакарнога оксида, одмах наступа веома јака реакција. Хлор има врло јаку наклоност према металима. Ну, ако су и хлор и метал потпуно суви, могу остати годинама у додиру а да се не једине; али и најмања влага изазива једињење. — Овде изгледа, као да каталитски агенс — тако се зове оно треће тело — уклони као неку кочицу и тиме ослободи дотадањих веза оне снаге које врше једињење. Како пак, то бива није било, никако објашњено.

Бертло предузе да поново проучава ово питање, у читавом низу духовитих опита, и пронађе, нпр. у оном случају каталитског дејства са платинским сунђером, чије убацавање у смешу кисеоника и воденика изазива експлозију, да се ту најпре једини платина са водеником а одмах за тим, да наступа реакција између овог новог једињења и кисеоника. Ово се прво једињење није могло раније сазнати, јер се у истом тренутку кад постане — и руши, прелазећи у оно друго једињење. На сличан су начин објашњени и они остали случајеви ове тајанствене снаге, „катализе“. — Како нови и прости механички појмови морају ипак свуда да крче себи пут пред судом Хемије! Тиме се објашњава појава, што старе тајанствености још налазе места у многим енглеским уџбеницима.

То су била више специјална питања.

Бертлова проучавања оних односа између топлоте и хемијских промена брзо су наишла на практичну примену. Она су неминовно одвела ка *теорији о експлозивним материјама*.

Једина разлика између дејства динамита, и, рецимо, једне запаљене свеће или ватре на огњишту, сасвим је онаква, каква је и између ватре и комада гвожђа, које полагамо рђа. Та је разлика једино у *брзини* реакције. У свим се овим случајевима врши сагоревање, или оксидисање, где се тело једини с кисеоником. Гвожђе се веже с кисеоником из ваздуха полагамо, у току дана, па и недеља, те пођа. Једињење угљена са кисеоником на огњишту или пећи врши се знатно брже, у току неколико минута. Напротив се ово једињење с кисеоником код барута или нитроглицерина врши веома брзо, тренутно, за неки мали део секунде.

Са срчаномшћу, коју има ретко који хемичар, предузео је Бертло мерење брзине свих експлозија. И он је успео да пође и даје и да докаже, да се свака *експлозија врши у облику таласања*. А она нам изгледа као тренутна само због ограничености наших чула, која схватају као непрекидан сваки ред утисака који брзо следе један за другим, онако као што је и код кинематографа.

Они нејасни и без везе појмови о експлозивним материјама, који су важали до тога доба, када је Бертло предузео њихово проучавање, посташе овим наједанпут јасни и тачни закони, који су давали хемичару могућност да предвиђа и унапред изриче дејство ма какве дате реакције.

Ова испитивања објаснише непотпуност понеких експлозија. Пређе је често сагоревао само један део барута, а остатак је био просто одуван, од чега су потицале тако зване барутне ране. Новим се методама изнађоше сада средства за испитивање времена у којем се врши експлозија, тако да је онда било лако начинити барут који гори као

какав обичан унаљач. А на тај је, опет, начин било сада могућно да промовно повиси снага експлозивних материја.

Када је Бертло отпочео овај посао, још је био у оној употреби стари, црни, барут, који је од шеснаестог столећа непрестано усавршавао и био прилично дотеран. Праскави је памук био на сваки начин пронађен још 1838., али су његово јако дејство и опасност при руковању њиме биле сметње да уђе у општу употребу. Бертло сад предузе читав низ испитивања, која бројем и плодношћу резултата ни мало не уступају радовима на хемијској синтези и термохемији. И на основи ових испитивања бис је Бертло у стању, да пре свега покаже извесне експлозивне материје, које су двогубо јачег дејства од досадашњих, на у даљим годинама и да их сам производи, а затим, да ове експлозивне материје тако подвргне контроли, да су се могле употребљавати на различне начине. Један је од првих резултата овде био красан проналазак *бездимног барута*, који је пронашао Бертлов сарадник у овим испитивањима *Вјеј* (Vieille). Из ових се је зачетака развила доцније врло пространа индустрија, — а индустријска употреба експлозивних материја за разбијање стена и друге радове при грађењу железница и за друге вештине у мирно доба знатно премаша њину употребу у ратовима.

За време француско-немачког рата, а нарочито за дуготрајне опсаде Париза, посветио је Бертло своје неуморно делање на изумевљење нових одбранбених средстава, а кад се је ратна готовина већ приближавала крају на њено обављање, и то на начине о којима нико дотле није ни слутио, на ливење топова, на грађење мина, које ће експлодовати при наступању непријатеља, па чак и на управљање артиљеријском ватром са авронских висова. А кад наступи слом, и кад сташе слободни и неустрашљиви мужеви, да из рушевина прошлога царства подижу нову републику, нову Француску, показа се Бертло као стуб њен. Без обзира на високе државне положаје које је заузимао, Бертло је врло много урадио од 1873. године, на челу комисије за експлозивне материје, те да би учинио Француску непобедном при будућим нападима на њу. У ствари се је већ показао утицај тог његовог плодног рада на јачању дефанзиве и у самим борбама у Јужној Африци.

Као што Бертлоу дугују захвалношћу наука, индустрија и хуманитет, исто је тако и *Пољопривреда* његов дужник. И онако простран круг његовога делања би још више проширен, када стече једно добарце на окрајку Париза, у Медону, на којем одмах удеси лабораторију за *Агрикултуру Хемију*. Овде је отпочео он пре нешто више од четвртине столећа нов низ хемијских испитивања, која су, како изгледа, учинила да се плодност земљишта удвостручи и учетворостручи.

Један од она четири елемента из којих је састављена сва жива материја, јесте онај индиферентни азот, нитроген у ваздуху који дишемо. Чини се да се из земље узимљу нитрати (азотна једињења) и амонијачне соли (у којима опет има азота), од којих зависи живот и које су већим делом хемијски доказ да негде постоји живот. Да ли ће се за неко земљиште рећи да је јако или слабо, зависи од тога, да ли у земљи има ових материја и колико. Угљена киселина из ваздуха даје угљеник, киша — воденик и кисеоник, а сунчана светлост и топлота — енергију. Да би се могли образовати угљохидрати, који чине храну човечију и животињску, морају се нитрати (азотна једињења) у земљишту обнављати. Банкар, који сваке године више исплаћује но што прима, мора брзо затворити радњу.

Из читавог низа веома финих опита уверио се је Бертоло, да се за свако фиксирање азота несумњиво има да захвали микробама. Све своје искуство у томе исказао је он у једној јединој значајној реченици. „Земљиште је“, рекао је он, „у неком смислу жив организам“. Ова мисао, која је била од неких немачких експериментатора нападана, одвела је ка култивисању микроба, ка гајењу и продаји оне врсте клица, које врше оно корисно дело.

Али Бертоло није био само с тим задовољан, већ је отишао још један корак даље и показао, да под утицајем извесног, тихог испражњавања електричне струје многа органска једињења узимљу у себе азот из ваздуха. Тако, кад се у засејаном пољу намести извештан број громобрана, који су у вези са великим металним плочама закопаним у земљу, онда се тиме осетно увећа принос плодова. Утицај нитрата употребљених непосредно, као ђубре, за повећање плодовитости, од таквог је благотворног утицаја, да се је са гуаном из Чила развила огромна трговина. Још су и данас нитрати скупи, а њина природна лежишта још нису довољно искоришћена. Помоћу једног старог експеримента од *Кевендиша* показао је Бертоло, да се под утицајем електричне струје јаког напона могу јединити кисеоник и азот из ваздуха. У ствари је он заиста велики део овога свога посла извршио помоћу електрицитета. Он је био први, који је показао какву улогу може електрицитет играти у хемијској синтези. И грађење *ацетилен* из његових елемената извршено је такође помоћу пламена велике електричне лампе, метода, које је отада, у рукама његовим и *Моасановим*, показала резултате који задивљују.

Патенти, који се тичу трговачког експлоатисања ових електричких процеса за производњу нитрата, скоро су добивени и у Америци. Али они не потичу од француских хемичара. Тиме се могу поносити земљаци Бертолови, што он целога свога века ни један од многобројних својих сјајних проналазака није употребио на своју личну корист. *Пастер*, *Клод Бернар*, *Фереде* (*Faraday*) били су мужеви истог кова.

WWW.UNILIB.RS
УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

У нас, у Америци, такво држање стоји малчице у противности са на-
 www.unp...
 УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА
 велике мужеве, као што су ови? Да ли се овом јаком личној тежњом за добићу не објашњава и то, што Североамеричке Сједињене Државе, при свем том што троше знатно веће суме на своје колеџе и универзитете но ма који народ на свету, ипак не могу да се подиче ни једним епохалним проналаском у целокупној широкој области научнога делања?

Бертло никада није имао времена за стварање новача. Са својим онаквим проналазачким духом, само је требало да пружи руку па да заграби милијоне. Али је за њ било од тога много и много интересантнијих ствари за рад и за сазнавање.

Па ипак би ове стране потпуно премашиле свој циљ, да овога знатнога мужа опишу са свих страна, кад би на читаоца оставиле утисак, да је Бертло био друкчији од осталих људи, који се већим делом баве практичним радовима. Зар није то творевина његове фантазије, она слика, од пре дванаест или петнаест година, о оној земљи будућности, када ће се наше њиве и ливаде претворити у шеталишта, а наши ручкови и вечере када ће се потицати из баште и њиве, из млина и кујне, већ из хемијске лабораторије, исто онако као што нам сада отуда долазе најфинији парфими, наше најсјајније боје и средства за умиравање и успављивање наших нерава? Мајуншне стаклене боцице, или пилуде, на који ће се начин тада носити наши оброци у шпагу од преника — Бертлов је проналазак. Од ове примамљиве маштаније његова је смела уобразиља отишла чак до онога доба, која ће из хемијске стакладије и смета у њима произлазити и сам живот. И заиста, кад се осврнемо па прегледамо минулих педесет година његовога научнога рада, овакве нам сањарије не изгледају дреке више, но што је на почетку његовога делања била његова намера, да у свом лабораторијуму произведе органске материје.

Ова груба скица Бертлова научнога делања, и ако она собом више износи но што би иначе били у стању да ураде свога века неколицина других, опет обухвата само један део његова целокупног рада, који човека задивљује. Скоро је невероватно, како је овај неуморни истраживалац на толиким научним областима, који је својим рукама извео безбројне експерименте, који је написао 600 расправа о својим радовима, и издао 15 до 20 дебелих свезака — како је, и поред предавања и обичних фамилијарних брига, могао још доспети да буде *историк*, *политичар*, *философски писац*, да буде *министар*, а притом да буде увек готов за препирку са својим најомиљенијим непријатељима, клерикалима, као само што је још био кадар *Хекли*.

Бертло је и зналац и истраживалац. Нико није продџо тако дубоко у науку старих алхемичара као он. Из његовог пера има пре-

вода с грчког, арапског и латинског, а осем тога и великих историјских дела. Он је радикалац над радикалима. За њега наука не даје само „дубље знање о Универзуму и нову одредбу појма о човекову задатку; она данас присваја себи право водиле друштвене у погледу материјалном, интелектуалном и моралном у исто време“. Више свезака *Есеја* сведоче о чврстини његових погледа. Осем тога је и његова *литерарна* продуктивност веома богата; она је већа по многих, који су цео свој век посветили искључиво литератури. А и *стил* му је пун оне мекоте и оне течности, која омађијава, чиме се Французи поносе. Овде, мора бити, излазе на видик трагови његова доживотног пријатељства са *Ренаном*.

Исто је тако био он делатан и на *политичком пољу* — препирући се и нападајући. Двадесет је година био он сенатор, двапута министар јавне наставе и слободних вештина, даље министар спољних послова. За дуго је био стални *секретар Академије Наука*, у извесном смислу званични поглавица француске науке. Он је изврстан *говорник*, а како показује једна књига писама, која је он писао Ренану и Ренан њему, још и чудесно мајсторски писац писама. Његова полемика са *Пастером*, који је био с њим у противности у свему, што је ван општега духа за експериментални и научни посао, показује и његову вештину у руковању убојним оружјем.

О неким малим *особеностима урођене стране његовога духа* имамо података од славнога једног лекара, који је Бертрао изабрао за предмет својих студија о генијалним људима. Прва је таква особност у томе, што су предњи исечци горњег дела његовог великог мозга, који су у детињству оделити, ерасли код њега много доцније, него што то обично бива. Зна се, да је *Хелмхолц* као дете био с водом у глави (Wasserkopf). Према томе, канда, излази да је рецепт за генијалност: сувишак простора за мозак. Друга је особност Бертраова духа, што експерименти, којима је долазио до нових открића, никада нису били резултат марљивог резонувања, чистог мишљења, већ су долазили више сами од себе, као каква муња из ведрa неба. Трећа му је једна особност његова лакосаност. Целога је живота Бетрло увек сањао при спавању и то тако много, да је једном био отпочео да проучава своје снове, и покушао је да и њих употреби у својим радовима; али му ипак они нису никада дали ни један миг, нити икакву идеју од ма какве вредности. У писмима, писаним Ренану, спомиње он, како га никада нису сасвим напуштале његове склоности из млађега доба: да мрачно гледа на будућност, његова вечита брижљивост и песимистички погледи на живот. На ипак су његови породични и приватни односи били већим делом идеални, а његов живот низ све самих успеха. Ова напомена у

УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИБЛИОТЕКА

многоме подсећа на ону *Бизмаркову* реч у старости, по којој су сви у истини срећни тренуци његова живота трајали само по неколико минута.

А сада још један подсет на овога великог мужа, онаквог какав је. Опомињем се — било је пре неку годину¹⁾ —, како беше мутно мартовско јутро, када борачах обалом Сене и скретох ка једном булевару, којим се може похвалити латински квартал. У оној полусветлости, мрачна маса Нотр-дамске цркве, са њеном варљивом лепотом, сметала је да се сада развију у мени она снажна осећања, која се понекад порађају у човеку из оне чудновате смеше од расположења духа и утисака од шаренила околине. И сама нова Сорбона, која се иначе више истиче са својим тремом на стубовима, надала ми је овај пут мање у очи, када скренух у једну узану улицу, у којој се налази стари Француски Колеж.

Прође се кроз двориште, наиђе се на неколико неосветљених, непозданих басемака, у мрачном ходнику, прође се скоро пинајући кроз једне отворене гвоздене вратнице, и човек се нађе у малом амфитеатру без украса, голем и сивом, као какав манастирак. Ту је десетак залуталих студената и једна студенкиња. Према нама се отварају врата једног подземног пролаза и пред нас ступа некакав човечуљак са грдном главом, праћен својим препаратором. Он вади и меће преда се неколико забележака, набацаних на полеђини куверта и случајно до руку дошлог комадића хартије, меће комадић шећера у чашу воде, промеша пажљиво стакленим штапићем, еркне нешто од тога смотрено и отпочиње говорити у искиданим често и нечујним реченицама, и монотono. Лице му је широко, више здепасто, са дубоко уналим, мрколастим очима, из којих је некада морала одсејавати веселост и сипати варнице, ако је икада било варница на свету. Поглед му није мутан, али он више изазива као неку тугу и има печега у себи што целoга човека прожима и привлачи. Слабом, витком, телу чини се да је оваква глава тежак терет, те се је нешто мало повило и погурило. Не престаје никако овај дубоки тон предавања, где предавач више као да говори за себе по за нас, слушаоце. Понекад затрепери у његову гласу по какав нагласак пецкања и хумора — можда по каква алузија на неке идеје „très à la mode“. У својевољној трепљивости, скоро у презирању фразе, налази се кључ једнога духа, који је гледао како читаве научне системе долазе и пролазе, и који се је, без сумње, кроз дуг низ година упознао са пролазношћу идеја.

На овај начин продужава Берто, у седамдесет шестој²⁾ години да држи своја предавања свакога семестра. То му је стара навика

¹⁾ Године 1899.

²⁾ Године 1902.

коју би му сада било тешко напустити после половине једнога столећа. Он је заиста први научар у Француској, први хемичар у Европи, на свету. Број његових слушаалаца сада није већи од десет, петнаест њих, и по неки љубонитљивац — какав је био и сам писац овога састава. Професори осталих катедара овога старог завода држе предавања по двапут недељно — неки само једном. Стари их Бертло држи трипут, „из навике“, како каже. Овога дана када ја бех присутан на његову предавању, објави он, на крају, слушаоцима, да ће отићи предаваће од идућег четвртка, „због других неких дужности“. Ове су се дужности тицале његовога свечаног примања у Академију наука, када ће доћи да му одаду заслужену пошту: научници и литератори, као и људи од духа и укуса, веселога града Париза.

Оно што човека привлачи ка овоме мужу пуном светскога искуства, можда је баш она његова ненаметљива простота и она ретка преданост своје задатку, који ће престати тек са престанком живота му.

Када је после неколико дана стојао Бертло у пространој дворници на Сорбани, одговорио је на поздравну реч, у духу оних утанчаних појмова које је он сам гајио, овим речима: „Не чини се то зарад себичног задовољења приватне сујете, што свет одаје почаст научару. Не! То бива стога, што научар, који је достојан свога имена, посвећује живот свој великим задацима свога доба, без личног користољубља: побољшању судбе свих — које побољшаће, на жалост, по нашем убеђењу, иде и сувише споро — богатога и срећнога, као и сиромаха и несрећнога патника. То је оно, што су на овом истом месту пре девет година приредили јавни чиниоци Пастеру. То је и ово сада, што је мој пријатељ Шаплен покушао да изрази на оној лепој дипломи, коју ће ми предати председник Републике. Ја не знам, да ли сам сасвим испунио онај лепо идеал који је вештак изразио, али сам ипак бар покушао, да ми он буде предмет и крајњи циљ, да ми буде путевођа у животу“.

*

Ка горњем саставу американца *Carl Snyder*-а додаје немачки преводилац, професор др. *Ханс Клајнхетер*, ово што следује, као допуну и заокругљење горњег чланка, којем је он и раније додао по што-шта.

Изишло би се ван оквира овога списа, кад би се хтело овде изнети најновији развој хемијске синтезе. Овај је развој био већим делом дело немачких научара, и то на првом месту *фон Вајера* и *Емила Фишера*, професора берлинског универзитета, данашњег признатог вође на овој тешкој али плодној области.

Основицу овим новим радовима треба тражити у оним појмовима о положају атома у простору, а особито у просторној подели тако званих *валенца*, које су појмове 1894. год. развили у исто време *франц*

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNIJG.RS

Хоф и ле Бел. Да би се добила ма каква слика о хемијском сједињавању, замишљено је, да атоми неких елемената од више вредности имају особене геометријске облике. Тако је нпр. за угљеникове атоме са четири вредности претпостављено, да имају облик тетраедра, па своје афинитетско дејство да врше на четири рога своје пирамиде.

Ма колико да се могу ове претпоставке чинити у први мах да су чисте спекулације, ипак су се оне показале као изврсно оруђе за научна испитивања, која су дала снажан помет развиту Органске Хемије, а нарочито органске синтезе. Захваљујући оној сили, која лежи како се чини, у овом новом учењу *Стерсохемије*, у стању је данас практични хемичар, дв компликоване молекуле, из којих се састоји свака материја, разглаба и опет да их саставља, мењајући при том како му је воља њихов облик и њихов састав, исто онако као што дете своје кућице гради, разваљује и опет их друкче подиже. Баш и кад би се рекло за хемичара, да живи и да се креће у невидљивом свету, да су његови молекули и атоми само слике његовог духа, да је цела, велика, зграда модерне Хемије само слика творачке фантазије, која невидљиво гради видљивим, — опет мора човек бити испуњен дубоким страхопоштовањем према оном раду, који су извршили стрљиви научари у својим лабораторијама. Како би се дивили стари алхемичари, када би сада могли устати из мртвих, и кад би видели да су њини најемелији снови остварени и чудеса створена, према чем су *Парацелзус* и *Р. Беки* дотерали били само до ништавних почетака.

Али ма колико да је на овом пољу досад урађено, ипак је све то само предигра за још много и много чудноватије ствари. Ко је год пратио радове *Емила Фишера* и његових ученика и последника, не може бити у двоумици о томе, шта је њин прави циљ — *синтеза живе материје*. Када ће доћи онај дан у који ће то бити остварено, не стоји записано у књизи пророчкој. Три четвртине једнога столећа деле нас од онога дана, када *Велер* беше начинио из амониумцианата творевину живог тела, једно једињање мокраће („карбамид“). И ако је овде био напредак у резултатима сразмерно незнатан, није он такав био у основним радовима. Како је у овоме био успех голем и величанствен, можемо се уверити из простог упоређења једног данашњег уџбеника за Органску Хемију и једнога од пре двадесет година. У оном је метод емпиријски; данас се, пак, може, на основи нових појмова о Просторној Хемији, у многим случајевима унапред казати очекивани резултат. Тако је било и са синтезом једног оптички активног органског једињања, које је пошло за руком Емилу Фишеру да га начини. То је био један корак ближе ка овом циљу; треба само учинити још један овом сличан, па да сасвим нестане разлике између живе и мртве материје. Десетак година, а можда и мање, биће за то још потребно.

Сретен М. А.

НЕКОЛИКА ОПШТА ПИТАЊА ИЗ ШКОЛСКЕ ХИГИЈЕНЕ

ПРЕДЛОЗИ КОМИСИЈЕ НАСТАВНИКА ДРУШТВА НЕМАЧКИХ ПРИРОДЊАКА И ЛЕКАРА¹

Прва задаћа свих наставних завода је: да васпитавају своје питомце у озбиљноме раду за живот. Врло је тешко овај циљ постићи подједнако са већим бројем ученика, јер хомогено, хармонично образовање великог броја ученика налази највећу тешкоћу у веома растегљивој индивидуалној разлици њиховој. Ова особеност појединаца још се не истиче тако видно у детињству, дакле у првим годинама школског живота, већ избија јасније у годинама доцнијег развића, и на крају ове периоде то је важан чинилац, који се не сме изгубити из вида у настави и васпитању. То значи другим речима: школско васпитање у маси доноси са собом опасност шаблонисања.

При решавању ових важних питања, комисија није сувише размакла свој круг рада. Не упуштајући се у специјалну област школске хигијене (о школским, односно телесним казнама, школским клупама, огреву, осветљењу, проветравању, мерама противу инфекциозних болести и. т. д.), она се занимала само оним општим питањима, која су у ближој вези са обликом и извођењем наставе, не додирујући при том праву технику и методу наставе.

Да би предлози комисије имали практичног успеха, основна је погодба: да се наставници емиљено упознају са основима школске хигијене и са науком о духовном развићу човекову и његовим индивидуалним разликама. Ма колико биле добронамерне наредбе средишних школских власти, све тежње школске хигијене остаће само половце мере, ако наставници немају бар неког појимања главних питања школске хигијене и ако не изводе препоручене мере са довољним маром. Стога је неопходна потреба да се наставници, много више него до сад, обавесте на универзитету о свима питањима школске хигијене, т.ј. од њих се мора тражити да стеку себи у овом погледу потребнога знања. За овако образовање треба универзитет да даде прилике у много ширем обиму него до сада. Према томе, наставници треба у јачој мери да се занимају и питањима школске хигијене. Ако ће наставник да образује и васпита омладину, онда он мора знати, како се развија дух у деце, како се извршује велики прекрет и прелаз из детињства у доба полне зрелости, са свима његовим мање више бурним, појавама у годинама развића.

За сваког наставника је неопходно потребно знање биологије развића човечјег тела и његових индивидуалних измена. Он мора ра-

¹ Из „Natur und Schule“ 1906. 12 св.

зумевати основе физиологије и психологије година развића, он мора запази индивидуалне особености, које отуда пронетичу. Наставник не сме никад изгубити из вида различитост природних подобности у деце, како у почетку, тако и касније, и ради тога мора се од њега тражити знање физиолошког и психолошког развића човекова. Тада ће му бити јасно да у вишим средњим школама, у којима се главна пажња обраћа на језиковно и историско образовање, они ученици не могу доћи до своје пуне вредности, чије су подобности управљене на реалне и конкретне ствари, чији позив захтева, да се у првome реду вежбају у употреби чулних органа, у умењу гледања и посматрања реалне стварности. Само тако ће наставници постићи да ученици, напуштајући школу, располажу не само знањем, које је голо памћење, већ и умењем, које им допушта да у животу згодно примене своје знање. Ако се успе да већина наставника стече разумевање главних закона физиолошког и психичког развића човекова, онда ће ласно бити да се са успехом сузбије т.зв. преоптерећеност ученика, бар много више него до сада.

Питање о претоварености стоји у тесној вези са свима општим питањима школске хигијене, са питањима нормалног и патолошког развића човекова и законима индивидуалног разликовања у душевној области. Јер, претовареност може имати најразличнијих узрока; по правилу, није један узрок, који изазива претовареност, већ ту суделују неколики шкодљиви елементи истовремено.

Узроци, које поглавито ваља узети на око, ови су:

1. Има извештан број ученика, који по својим подобностима нису способни да посећују више средње школе.¹ Готово у свакоме разреду виших школа има ученика, који по својој индивидуалности нису способни да прођу кроз вишу школу, а то су ученици, чији мозак само са највећим напрезањем даје оно знање, које више школе од својих васпитаника морају тражити.² Нарочито се у добу пубертета код неких ученика јавља заостајање у духовном развићу. У овом погледу може школски лекар да посредује између родитеља и школе и да их убеди о slabим способностима њихове деце коју ваља, по њихову уверењу, из

¹ Ова тачка комисијског извештаја заслужује приговора, јер се испитима признаје неком ученику способност да пређе у више разреде; зашто да одједном у њега нестане способности да прати науке? Зар не треба бачити један део одговорности на недовољан домаћи надзор, неподесан распоред рада, несавршеност метода рада, недовољно познавање душе детиње?

П. М. И.

² Шта средња школа може и сме да тражи од својих васпитаника, то треба најпре утврдити тачним, *изактним огледима*, и тек тада може се изрећи правилан суд о неспособности неког ученика за посећивање средње школе. Кад ученик нормалног развића није способан за средњу школу, онда се то може протумачити и тим, да средња школа има својих недостатака.

П. М. И.

школе уклонити. Други, истина положи испит зрелости, али се толико напрежу, да на великим школама изнемогну. Њима треба тамо неколико семестара, докле опет постану способни за рад. Додуше, оваки студенти су махом из породица, нарочито диспонираних за то. И овде је могао школски лекар да утиче за времена.

2. У настави и васпитању, уопште, не индивидуализише се довољно, већ се од свих ученика све тражи. Ове погрешке треба избегавати и старати се за одесну замену, која ће одговарати различитим духовним склоностима ученичким. Даље, мора се водити рачун о духовном замарању; мора се имати у виду и пролазна, брза исцрпеност после предежаних болести.

За време развића јасно се диференцирају склоности у ученика. У главном, то бива у два правца. На једној страни налазимо више склоности ка језицима и историји, на другој — ка математици и природним наукама. На ову разлику треба обрађати пажњу у вишим разредима. Јер, по здравље живчаног система ништа није шкодљивије него кад се мозак присиљава на нешто, за што он по целом своме развићу нема склоности. Присиљавати младића, који има очиту склоност ка природним наукама и математици, да изучава језике и историју, тако је напонак, као кад бисмо сликара, који нема музичког дара, васпитали за музичара, а музичара, који нема сликарског дара — за сликара. Стога треба у вишим разредима имати у виду ове особине ученика и тежити изједначавању тим, што ће се мањи успеси у једној струци заменити бољим успесима у другим струкама.

Подобност схватања је и код здравих ученика подложна месним и временим колебањима. Ученици су у разној мери заморљиви, т.ј. један престаје раније, а други доцније са способношћу да схвата наставу и да јој следује. Додуше ово може учити само добар посматрач. О предњем треба водити озбиљна рачуна у настави.

Нарочито ласно настуна замарање после предежаних инфекциозних болести. Овде је потребно старање школског лекара, да деца не би пошла сувише рано у школу.

3. Кад што су захтеви школски сувише велики, што се тиче начина и трајања наставе. С једне стране нема довољно пауза за одмор, с друге стране су често пута захтеви наставника према ђацима сувише велики. То је случај нарочито онда, кад се затекну у једном разреду у већем броју наставници, који теже много да постигну. Тада се деца не могу никако одморити, јер им је пажња на часу непрекидно напрегнута. Ну психофизички огледи са наставом од 40 минута показали су јасно, како пажња од неколико узастопних часова веома напреже ученике. Пажљива и обазрива школска управа мора избегавати оваке незгоде, као и неумесност, да се истога дана раде неколики школски задаци. Умешан распоред школских часова и домаћих радова

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

www.univ.rs

и задатака веома је важна ствар за здравље ученичко. У овом погледу мора школска управа водити озбиљан и енергичан надзор

Новија физиолошка испитивања о умору показују јасно, да после сваког рада, задатога мозгу или телу, мора се дати и прилика ученицима за освежење. Ако се прилика пружа у облику мира или сна, онда се распадање градива покрива сходном асимилацијом, услед способности промета градива да сам себи помогне. Ако ли пак нема прилике за освежење, онда ова накнада градива не бива у довољној мери и последица тога је изнуреност, која се обично јавља у неком нервозном стању ученика. Разуме се, да има индивидуалних разлика код људи, што се тиче употребе пауза за одмор и како се радом замарају. Даље има доста лица, код којих постоји ендогено, т.ј. од куће наследно, врло ласно замарање, нарочито централног живчаног система.

Задаћа је виших средњих школа, да рачуна не само са оним младцима, који врло ласно свршавају своје школске послове — услед повољних наслеђених особина, оне се напротив морају трудити да изиђу на крај са просечном, средњом мером подобности ученичких. Треба и мора се постићи да и они, који стоје на доњој граници овог широког средњег слоја, доврше наставни задатак, а да се живчано не изнуре. За времена ваља уклонити једино оне, који су јасно диспозовани ка сувише брзом замарању. Само тако ће се избећи незгода, да и наше више школе приносе свој део све већем ширењу нервозних болести међу омладином.

Да би се задовољно закон о умору и освежењу, морамо се старати за потребне прекиде у раду. Какви треба да буду ови одморци, о томе се мишљења још разилазе.

Има егзактних мерења умора и емпириских огледа; егзактна мерења још немају, по тврђењу Keller-а, практичне вредности, јер има врло великих индивидуалних колебања, а и начин (метода) одредбе игра важну улогу. Тако нпр. Kemseis распоређује предмете по заморности — на основу одредаба умора ергогرافским путем — овако: гимнастика, математика, страни језици, религија, матерњи језик, природне науке, географија, историја, певање, цртање. На основу естезиометарских мерења, Wagner овако распоређује предмете: математика, латински, грчки, гимнастика, историја, географија, рачун, модерни страни језици, матерњи језик, природне науке, религија; а Blazek овако: природне науке, грчки, латински, математика, историја, модерни страни језици, религија, матерњи језик.³

По Келеру није могуће приписати неком предмету заморну вредност, која би увек важила. Лекције једног истог предмета нису увек једнаке, у погледу духовне заузетости ученика; сем тога много утиче

³ Blazek је вршио огледе естезиометром на ученицима гимназије у Лавову, П. М. И.

и начин наставе из појединих предмета. И број ученика важан је чинилац при оцени утицаја наставе. Уопште је утврђено, да са сваким даљим часом наставе све се више јавља замореност. Ну ипак ваља напоменути, да је ово различито код разних ученика, пошто је доказано да се максимум радне подобности код неких ученика достиже тек после једнога или два часа рада.

Важно је у овим питањима, да број недељних часова из научних предмета не прекорачи одређену меру. Два искусна школска хигијеничара, Herberich и Schmidt-Konard, изјавили су на природњачком скупу у Минхену, да овај број не треба да премаше број 24; а најбоље је да се креће у вишим гимназијама између 20 — 24. Слично мишљење заступа и Келер из Вилтертура. Један део претоваривања лежи, уопште, у прекомерној настави из страних језика, као што је заступљено у садашњим наставним плановима. Помоћ за ослобођење из овог стања била би кад би само два страна језика била обавезна у вишим школама.

Комисију је нарочито занимало старање за довољне прекиде у раду. Јер сви огледи, били они емпириски или строго научни, показују да са код здравих људи свако међувреме без рада употреби на освежење, и то у различитој мери, према индивидуалним склоностима и подобностима. Стога су се школски људи и школски лекари чоодавна занимали практичном поделом часова. У новије време полаже се велика вредност на то, да се настава пренесе на часове пре подне. Кад прочитамо извештаје Гризбаха и Шотена,⁴ онда налазимо да има читав низ разлога за и против наставе ограничене на пре подне. Комисија је, после дужег саветовања, дошла до резултата: да треба научну наставу, по могућству, избегавати по подне, а у доњим разредима да је уопште и не буде по подне, али да се ова ствар регулише према месним приликама. И медицински факултет у Гетингену изразио се за отпадне наставе по подне. Пошто ја за више разреде скоро немогућно да отпадне настава по подне, то комисија тражи, као и Келер у новије време, да буде дужи прекид, од прилике три часа, између наставе пре и после подне, и да се ово време не употреби на припремање за после подне.

Кад су деца по подне слободна — у нижим разредима — онда се треба постарати да се она, под надзором наставника, крећу, играју и гимнастишу у пољу. Жалити је што су школски излети још ограничени. То треба тим више жалити, што су ови излети најбољи прекид обичног наставног рада, што пружају духу не само освежење, већ и прилике за посматрање природе.

⁴ Gesunde Jugend I. 1900. 1. 2. св.

О трајању појединих наставних часова има различитих мишљења. Ну, пошто је Келер дужим, врло тачним мерењима у гимназији винтертурској доказао, да се може са 40 минута изаћи на крај, кад се у настави не полаже главна нажња на „мртво знање,“ комисија сматра за потребно предузети увођење огледа са наставом од 40 минута.⁵ Кад се постарамо да између ових 40 минута има прекида од 10 — 15 минута, онда се добива доста у времену, а уједно се умноже и прилике за освежење ученика. Сваки наставник, који је од срца педагог, који добра жели омладини, може топло пожелети, да се огледи винтертурски свуда приме и свугде егзактно и критички испитају. Добри резултати неће изостати. Место 5×50 минута пре подне, настава ће тећи 5×40 минута, т. ј. добиће се цео час, и тим ће се олакшати извођење наставе ограничене на пре подне. Врло је желети да недеља буде прави дан одмора за ученике, а не дан рада. У најмању руку, задаци за недељу не смеју бити већи од задатака за обичне седмичне дане; тада се могу задаци посвршавати у суботу, а недеља би остала само за освежење. И за време школских одмора треба избегавати задавање макаквих домаћих радова; јер иначе губе они своју сврху: да мозгу прибаве мира и одмора.

Подробно се бавила комисија и питањем о испиту зрелости и о писменим задацима. И ако она не сматра себе надлежном да изјави, јесу ли ове установе излишне, ипак је имала да учини ове примедбе. Доба учења у вишим школама, нарочито у вишим разредима, има се тако схватити: да се омладина навикне на интензиван рад, али на рад радостан, нун саморадње. Ну баш овај начин рада угрожен је установом испита зрелости. Прикупљање „мртвог знања,“ потребног за испит зрелости; држање у приправности веће количине појединачног знања само ради испита: комисија држи за највећу сметњу хармониском образовању и за поглавиту опасност по удубљивање у разуман рад и стварно схватање пруженог образовног градива.

У истом правцу креће се и зазор комисије према писменим задацима. Кад се има у виду, да ови почињу од 1. разреда средње школе, па се продужују кроз цело време школовања, онда је појмљиво да доносе у свакој недељи школског времена не мало узбуђење ученицима.

И изван школе има цео низ шкодљивости, које потпомажу да се ученици преоптерете. Поред поменуте лаке заморљивости, донесене од куће, ваља истаћи још ове:

Приватни и помоћни часови. Доста велики број ученика средњих школа дају или узимају приватне часове, тако да сем редовних школских часова долази по један — два часа на музику, цртање и сл.

⁵ Archiv Schulhygiene 1906. II. 3. св.

просветни гласник, I. књ., 2. св., 1907.

То припомаже, без сумње, преоптерећености, нарочито код болешљиве и мање даровите деце.

По том није узето у вид време за домаће радове. Кад се узме као нормално време за домаће радове у доњим разредима просечно 1 — 2, у горњима 2 — 4 часа, онда остаје још довољно времена да се ученици баве у нољу у игри, спорту и посматрању природе. Овако довољно бављење на чистом ваздуху је за омладину, која се развија, исто тако важно, као и за биљке сунце.

Ако неки ученик потребује више времена за рад код куће, онда он или не разуме да ради, т.ј. он снева при раду, или он уопште није дорастао раду, јер је у њега сувише мало способности, или најзад, наставници су, не водећи рачуна о величини задатака и без узајамног договора, за један или више дана сувише много задали. Овај последњи, врло чести узрок претоварености, може се ласно избећи контролом разреднога старешине или директора.

Недовољан сан. За дивно је чудо, како су родитељи и васпитачи мало обавештени о томе, да је за децу и неразвијену омладину прва погодба за здраво хигијенско развиће — довољан сан. Познато је већ одавно, да наступа живчана изнуреност код омладине, кад јој се рано прекрати здрава потреба спавања. Уопште, може се рећи да ученици нижих разреда треба да лежу у 8 часова, средњих разреда у 9, а највиших разреда у 10 часова увече. Нарочито су мерења умора, изведена на многим ученицима, драстично показала, како пажљивост малакше при недовољном спавању.

Па како стоји у ствари са спавањем ученика? Родитељи, који су прекодан били у послу, задржавају у вече децу, ради своје забаве. Бацају су пак склони, да дуже поседу увече, јер у томе гледају одлику старијих. Међутим, довољан сан у младости, у добу развијања, ствара за доцнији живот потпуну отпорну снагу према живчаним поремећајима. Многи родитељи, руковођени лажном љубави према деци, хтели би да им учине нешто по вољи, пуштајући их у позориште чешће него што треба, на забаве, посела, па и у кафане, где се често пута чине изгреди у алкохолизму. Код многих ђака скраћује се сан, мимо добру вољу родитеља и учитеља, неподесном лектиром без надзора, која се потајно продужује дубоко у ноћ, распаљујући машту, гушећи младићску свежину мишљења и осећања.

Сем тога је штетно, кад повећи број ученика често суделује у игранкама и сличним забавама; многи наставници знају, како тада наступа разузданост целог разреда.

Питање о сексуалном обавештењу такођер је претресано у комисији. Она је дошла до уверења, да би нарочита „сексуална настава“ донела више штете него користи, јер би се њом скренуле представе ученика на сексуалне ствари, на које догле, можда, нису ни мислили.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

Ну ипак је комисија мишљења, да не треба пустити васпитанике у живот, не давши им потребног обавештења о сексуалним односима. Ко ће давати то објашњење, комисија није изјавила, ну свакако овде долазе у вид: наставник или лекар. Комисија је израдила и нарочита упутства за лица, која ће давати сексуална обавештења.

Комисија се бавила и хигијенским односима на семинарима за наставнике и наставнице. Велики проценат нервних наставника показује, да и овде постоји претовареност, често пута из истих узрока, као и код ученика. Међутим, нервни наставници стварају и нервне ученике. То је несрећна узајмица, која треба да се отклони старањем школских власти.

У својим испитивањима и разматрањима, комисија се руководила мишљу, да поред главне тежње: образовања омладине на вишим школама за људе, који ће, снабдевени довољним знањем, умети према својој индивидуалности да се одрже у животу, ипак не треба ништа пропустити, што би сачувало подмладак од прераног исцрпљења у духовном и телесном погледу.

Саопштио **Н. М. Илић.**

АЛКОХОЛНО ПИТАЊЕ С ПЕДАГОШКОГ ГЛЕДИШТА¹

од А. Ибла, директора у Липисци.

Мало има питања у животу, која не очекују сарадње школске, нарочито народне школе. Свакако, да морамо бити задовољни, што се школа код нашег народа сматра као важан фактор духовног живота, али нас исто тако морају забринути свиколки разни захтеви, који се са свих страна на школу управљају. Може ли и треба ли школа да одговори свим захтевима? Зар да она свима и сваком служи? Зар она нема свог властитог задатка и неће ли се отежати решење његово, ако школа буде хтела да задовољи све захтеве, који се с поља на њу полажу?

Ја држим, да је баш у ово време, кад се најразличнији и најсупротнији захтеви упућују школи, дужност њена, да се сети својих трајних и непромењљивих принципа; она се мора чврсто држати идеала и путева за образовање којима је основа у дејој природи, ако не жели да потпуно зависи од несталних мишљења неког времена и од промењљивих интереса самог друштва. Школа може уважити само оне захтеве

¹ Писац је држао ово предавање 24. новембра 1905. године на главном скупу учитељском у једном срезу Липиском. Циљ му је био, да покрене на размисљање о алкохолном питању с педагошког гледишта и да убеди, да алкохолно питање заслужује пажњу и школе и свију оних који се свесрдно заузимају за васпитање наше омладине и нашега народа.

садашњости, који битно доприносе остварењу тога идеала образовања; све остало, пак, она треба енергично да одбаци.

Међу многостручним захтевима, који се данас на школу упућују, јесте и овај: да школа са своје стране помогне у сузбијању пијанства и употребе алкохола. Је ли, пак, алкохолизам, је ли збир штетних дејства од употребе алкохола у истини тако важан, да ће тиме битно спречен бити општи развој унутарњих сила човечје природе, који је по Песталоцију општа сврха образовања и најнижих људи?

Пре свега је факт, да већ и мала деца, која још не иду у школу, добивају алкохолна пића, свакако већином у мишљењу, да се тиме јача нежно тело а у таквом мишљењу подржавају родитеље често и сами лекари, који у свима случајевима дечје болести прописују алкохол. Већ и одојчад добивају алкохола додавањем коњака или вина у млеку или посредством матере или дојкиње, које пију вина или пива. Професор Касовиц прича, да су често доношена атрофична одојчад у амбуланцију која су с времена на време пила по мало из једне боце у којој је била нека мрка течност. Кад смо питали, шта је у боци, редовно бејаше одговор: Руски чај с румом (или коњаком), тако нам је доктор препоручио. Професор Штримпел вели, да је просто невероватно, с колико лакомислености и безумља одрасли навикавају малу децу на алкохолна пића, па наводи, како је недавно на својој клиници на неком петогодишњем детету опазио алкохолну полинеуритију, а то беше дете неког гостионичара, које је дневно добивало више од једне литре пива.

На жалост је веома мало школске деце, која су однегована сасвим без употребе алкохола. То је доказано многобројним статистичким подацима, од којих ћемо овде неке навести.

Удружење апстинентних учитеља у Немачкој нашло је, да од 7338 ученика само 166 нису још никако пили алкохола, дакле само 2,26%; да су 989 ученика (13,4%) већ бивали пијани (по неки више пута); да су 847 (11,4%) дневно добивали ма које алкохолно пиће и да су 148 (2%) пили још пре школске наставе. — У школском надзорном срезу Бенчену у Познањској покупљени су 3. новембра 1902. године статистички подаци о употреби алкохола код школске деце, па се нашло: Од 4800 ученика нису никако пили 1039, понекад и чешће 3712, дневно 49, пре доласка у школу 69, а 360 је оних који већ беху пијани. — На скупу противника алкохола у Бечу поднео је Д-р Фрелих опширан извештај, који има податке за 12 хиљада школских разреда као и за 180 хиљада дечака и девојчица у Бечу и за 207 хиљада у равној Доњој Аустрији. По томе извештају пију редовно пива 32% дечака у граду и 12% дечака у области; пију вина 11% дечака у граду и 20% дечака у области; пију ракију редовно у Бечу 4% а у области

3,6% — Попис о случајној или правилној употреби алкохола у на-
 родним школама у Штирској дао је ове податке:

Ученице

Укупан број ученица 87877, број у школи присутних 72720; од овог броја нису *никад* пиле *шва* само 15513, *никад* вина само 5829, и *никад* ракије само 37344 ученица. *Редовно пију алкохолна пића* 14034 ученице.

Ученици

Укупан број ученика 86568, број у школи присутних 75879; од овог броја нису *никад* пили *шва* само 13792, *никад* вина само 6053, и *никад* ракије само 26790. *Редовно пију алкохолна пића* 12398 ученика!²

(За скупљање ових података старао се земаљски школеки савет а сваком разреду послати су по два табака с постављеним питањима.)

Којим је искушењима уживања у алкохолу изложена омладина која је свршила школу и одала се привременом позиву и колико је пута подлегла тим искушењима, о томе пише професор Марцијус најубедљивијим начином а и сваки наставник продужне школе могао би дати прилога из своје околине. Марцијус вели: „Што наша младеж чује, види, чита и доживи, све то само потпомаже наклоност к пићу и налази себи новољна земљишта у њихову неразвијену карактеру. Шта чује наш младић на сваком кораку? Чује многобројне хумористичне изразе за пијанку и пијанство, који то стање представљају као невино. „Накресан“, „весео“, „натуткан“, „повукао“, и т. д. јесу изрази донадљивог хумора. Младић чује многа немевања и шаље према умереним или са свим апстинентним својим друговима, које презиру као слабостиње или дивне свеце. Најзад чује безобзирне жеље сладострашћа и жудња од материјалистичког посматрања живота, које га окружује са свих страна и које у позиву: „једимо и пимо, јер смо сутра мртви“ нарочито удара нагласак на реч „пимо“.³

А шта види младић сваког дана? Види, да његови другови улазе у крчме кад полазе на рад и кад излазе из радионица, које су опкољене примамљивим крчмама. Види, да за време одмора у раду на и за време самог рада пију алкохолна пића. Види, да његови мајстори, господари и помоћници нису скоро ни дана без алкохолна пића. Види, да његови парњаџи на бољим положајима, гимназисте и реалци, пољопривредници, семинаристе, техничари, трговачки помоћници и т. д.

² Значајни би били подаци из наших српских основних школа, јер би и највећег оптимисту бацили у очајање. Прев.

³ И ми се веома радо одушевљавамо преведеном песмом: „Ко пије, тај у срећи проводи век“, „Ко не пије, том је мотика лек“ и т. д. а не ужасавамо се од факта, да мотика коси баш оне што „у срећи проводе век.“

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

јуре у крчме, и ако им је и забрањено, и да тамо траже најдраже уживање...

Шта чита младић, чим ступи у јаван живот? Похвалне препоруке алкохолних пића, једну за другом... У шаљивим листовима налази скоро увек комичне досетке за пивским столом и тобож безазлене славопојке пићу у песми и у прози..."

Још додајте свему томе и ону слободу, коју има радничка омладина која може својом зарадом и својим временом за одмор самостално да располаже.

У колико се ученици виших школа одају алкохолном пићу нека послуже речи доктора Шмит Монарда: „У једном разреду ученика једне више школе, који сам добро познавао услед многостраних личних односа, дође на рачун навике пушења и пијења алкохолних пића: једна петина нервозних, једна трећина с јаком главобољом и четири петине ученика који пате од несанице“.

Професор Винклер из Беча поднео је осмом конгресу против алкохолизма извештај, по коме од 100 ученика његове приватне реалке 34 скоро дневно пију пива, 28 пију вина, 7 по чешће пију коњака или другу коју „медицинску“ ракију, 24 ученика пију чај с румом.

Виљем Фрај, учитељ на земаљском васпитном заводу, вели: „У школским правилима постоји мање или више ригорозан члан о крчмама, који се с времена на време поопштрава додатком нових забрана или осетних казна... Јавна је тајна, да ученици посећују крчме. Наставници знају и за задњу собицу, где се држе забрањени састанци и час када отпочињу. Ну — и они су некад млади били и из онога доба сачували су још љубав ка пићу, па с тога и зажмуре да не виде све, док се може“. Професор Цихен потврђујући ова разлагања вели: „И ученици наших виших школа пију и сувише рано и пију сувише много. Нарочито је од рђавог утицаја разузданост већином тајних ученичких удружења, где се уче студентским обичајима, а дејство алкохола на младе стомаке и младе мозгове нарочито је убитачно“.

После свега овога веома забринути морамо поставити питање: *Да ли употреба алкохола од стране деце има тако штетно дејство на његов организам, да се тиме битно сиречава општи развитак унутарњих сила човечијих?*

Погледајмо пре свега на *чисто физиолошки утицај алкохола на здрав детињи организам.*

На основу физиолошких експеримената и клиничких посматрања Д-р Деме обележава тај утицај алкохола на детињи организам овим речима:

Алкохол улази у крвоток кроз цревне вене а по нешто и помоћу судова за усисавање хилуса. Већ после неколико минута, од кад је алкохол ушао у стомак, може се доказати да је у венозној и арте-

ријској крви као и у главном стаблу система лимфалних судова. Према количини крви поједини органи примају алкохол, који долази из судова. Најбрже ово врши мозак.

Као прво дејство алкохола јесте убрзано куцање срца и била а артерије омлитаве и притисак крви се умали. Услед млитавости тонуса крвних судова прошире се судови и пренуне се крвљу (отуда црвено лице код пијаница). Дисање у почетку убрзано а после се успори, одлучивање угљене киселине умањи се. Мале дозе не концентрисаног алкохола надраже лучење стомачног сока и увећаваја је. Веће количине, као и оне које улазе у стомак за време варења, ремете и успоравају функције варења, па за неко време их потпуно и зауставе. Промена материје умањава се и самим мањим алкохолним дозама. Алкохол смањује температуру само у великој количини која у опште не подноси за дечји организам. Односно својих дејстава на централни нервни систем спада алкохол у наркотична једињења. У његовој акутно токсичној појави (пијано стање) умањује се пре свега функциона способност мозга, па онда сржи у ртењачи и најзад продужење сржи; а до извесног степена, до ког се још може повратити, и престаје та способност.

Код детета се појављује пролазна акутна алкохолна интоксикација (тровање) у двама симптомним групама које су обично оштро подељене. Прва група, стадијум узбуђења, познаје се по великој осетљивости према спољним надражајима и по живахној немирноћи мускула, која се, по некад, развије до наступа клоничних и тетаничких општих грчева мускула. За овим периодом велике узбуђености, веома различног али понајвише кратког трајања, долази стадијум тешке депресије и ослабеле малаксалости нервног рада.

Баш у томе утицају на централни нервни систем, који расте до токсичног дејства, означава се далеко интензивније и штетније дејство алкохолних пића на дечји организам него ли на организам одраслих. Само сразмерно мале дозе алкохола имају на нервни систем код детета пролазно освежавајуће дејство које услед тога и изгледа, да ојачава. Али и овде наступа после узбуђења у брзо и малаксалост. Алкохолна пића за кратко време затупе осећање умора.

Издвајање алкохола из организма бива на тај начин, што у организму већином сагорева у угљену киселину и воду. Ако је крв препуна алкохола, што у детињем добу сме да буде само као изнимка, онда један мали део алкохола у нераствореном стању елиминирају бубрези, кожа и издисање

Да пређемо сад на претрес *патолошког дејства т.ј. на оне утицаје алкохола на дечји организам, који га трајно штете и проузрокују оболевања.*

Под алкохолизмом у дечјем добу разумеју се обично они случајеви, у којима деца, услед прекомерног пића алкохола, нарочито ракије, допадну у акутно тровање алкохолом, па су онда подложна веома озбиљним појавама болести; или се под тим изразом мисле она онажања, када у породицама, које се и саме одале пићу ракије, и деца добивају редовне дозе алкохола.

Разуме се, да не би било исправно да чинимо закључке по таквим случајевима, који свакако да не важе у опште.

За нас су више важније само оне појаве болести, које не потичу услед пића ракије него употребом пива и вина и то у оним количинама, које многи људи сматрају не само као нештетне него управо као лековите.

Алкохол у детињем и дечачком добу *производи опасне сметње у телесном развићу детињег организма.*

Нећемо ближе описивати све оне болести, које поглавито интересују медеоинаре, као што су: поремећено храњење, утицај на дечије рашћење, слабљење отпорне снаге према другим болестима⁴), навика на алкохолна пића⁵) и т. д.; него ћемо истаћи *сметње* услед прераног пијења алкохолних пића у *области нервног система* јер оне су од важности за наставу и за васпитање.

Дечији нервни систем необично је много осетљивији за штетна дејства алкохола него ли у одраслих, јер се још налази у развићу, те с тога и видимо, да употреба алкохола знатно штети нервни систем детињег организма.

Колико ли има ученика између 12. и 15. године, који су сликар, раздражљиве слабости, који се туже на главобољу, дунање срца, нерасположење душе и безброј сличних нервних осећања!

Далеко смо од помисли, да је узрок тој нервозности омладине само алкохол, јер ту дејствују најразличније околности; али је поуздано да је знатан број ученика, који су тако рано постали нервозни, у раној младости добивао алкохолна пића.

Ова штетна ремећења у нервном систему намећу нам питање: како утиче пијење алкохола *на душевно здравље деце?*

Обично сматрање о утицају алкохола на психичке функције тврде, да умерена количина алкохола производи дејство подстицања на рад а

⁴ Деца, која пију алкохолна пића, чешће оболевају него ли апстинентна, а кад се разболу, јаче болују и лакше подлежу болести него апстинентна деца. То се осведочило код дифтерије и заваљења плућа.

⁵ Употреба алкохола у млађаном добу диспонира ка неумерној употреби у младињском и човечјем добу, јер алкохолна пића лако наведу децу на погрешан пут. Деца по природи јако воле млеко, воће, слатка јела и пића. Алкохолна пића су им увек из почетка одвратна, али та одвратност постепено нестаје чешћим понављањем алкохолних пића и тако се клица за пијаство усади врло често још у детињству.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

веће количине izazivaju klonuclost. Nu ovi nazori pocivaju jedino na rezultatima lako varljivog licnog posmatranja. S toga se upotrebljuje metoda eksperimentalne psihologije, da se postignu rezultati bez ikakvih prigovora.

Хайделбершки професор психијатрије Д-р Крепелин дошао је на мисао, да из Вунтових психолошких истраживања, којима беше сврха, да егзактним мерењем трајања психичких појава добије стално мерило за њихову оцену, извуче практичне конзеквенце за своју науку и да испитује, како утичу извесни лекови на психичке поступке. У ове лекове спадаше и алкохол. Последак свога истраживања изнео је Крепелин у својој књизи: „О утицају неких лекова на просте психичке поступке“.

Крепелин је испитивао искључиво дејство алкохола од онога тренутка када уђе у стомак, па за два часа трајања. По његовим испитивањима свакад је једно било извесно, да и сразмерно мале количине алкохола одмах дејствују, да смо неспособни за духовни рад.

Д-р А. Смит истраживао је дејство алкохола после извесног времена од употребе, па је нашао, да по навици узимања и мања количина алкохола штетно утиче на потпуну снагу подобности за духовни рад.

Д-р Фирер испитивао је, какав утицај има алкохол на духовни рад кад га нију умерени људи један пут или два пут у недељи. Он то зове „покушаји пијанства“, и ако ни помена не беше о објективном пијанству. Његова испитивања показаше, да и онда, кад се човек „малонапије“, алкохол неповољно утиче за дуже време на све испитане врсте духовног рада.

Код свих ових испитивања веома је интересантно за психологију, да они, у којима дејствује алкохол, не осећају да су им духовне подобности мање него напротив држе, да њихове духовне силе тачно и лако раде. Према томе, дакле, алкохол у истини погоршава духовне функције, али izaziva осећање да је олакшан рад. И у овоме лежи далеко чувен глас о алкохолу, да је он „подстрекач“ духовног рада али да је и веома опасан за човечји мозак.

И то „подстрекавајуће“ и „освежавајуће“ дејство алкохола не лежи у појачаном раду мозга него више у збуњености и онесвешћењу мозга т.ј. у почетном слабљењу оног дела централног нервног система, у коме је наша свест и стварање нашег суда о спољним или унутарњим догађајима. Кад се почне мутити свест и слабити моћ суђења, онда настаје оно пријатно varaње, које чини да за кратко време забораavimo на телесни и душевни умор, на бриге и нужду, али уједно и на то, да потпуно не познајемо штетни утицај алкохола на наш организам.

Алкохол је одиста чудновата материја као и она, што су стари звани фармакон, чаролиско пиће, које човека vara о себи самом, о правим узроцима својих осећања као и о његовим стварним подвизима.

Да ови резултати добију општу вредност, можда би се понајпре дало приговорити то, што су сразмерно прости душевни радови (сабирање низа од бројева, меморирање, читање слогова и речи, стварање асоцијација) који су испитивани експериментима. Зар се не би дало мислити, да алкохол повољно дејствује на компликованије духовне радње и на слободну продукцију нових мисли?

На ово питање не може се дати директан, експерименталан одговор; али је значајно, да су посматраоци дошли до резултата, који сведоче о неповољном дејству алкохола на поменуте душевне процесе.

Тако Гете⁶⁾ на више места тврди, да подстрек услед алкохолног пића може произвести само „форсирани“ производ од мање вредности. Сличне потврде имамо и од Хелмхолца.

Још би се дало приметити, да су се сва ова испитивања тичала одраслих а не и деце. Али се може још унапред тврдити, да код деце алкохол још јаче дејствује на психичке функције него код одраслих. Сем тога и подаци, које имамо од Д-р Кенде-а у Будапешти о детињем добу а специјално о ученицима између 6. и 15. године, несумњиво тврде, да су и врло умерене дозе (1—1,5—2 децилитра вина) и код саме оне деце, која су одавна навикнута на алкохол, до чудновате мере смањиле душевне моћи у сваком правцу (меморирање, рачунање, па чак и писање).

Кад се потражило, колико холандски ученици пију алкохола, добивени су ови резултати: Од ученика, који су пили алкохолна пића, било је:

	били најбољи	средњи	лоши ученици
Који су редовно пили,	14,7%	40%	45,3%
у приликама,	23,6%	52,8%	23,6%
а који никад нису пили	34,6%	48,8%	16,6%

И тако је и код одраслих и код деце дејство алкохола, што подстиче и освежава дух, само празно уображење. „И онда се још тужимо, да је школска омладина преоптерећена а овамо смо вештачким путем, да не рекнемо обесно, умањили њене душевне плодности“. (Професор Касовиц).

⁶⁾ Шилер није никад много пио, био је врло умерен; али у таквим тренуцима телесне слабости хтео је да повећа своје моћи с мало ликера или другим спиритуозним пићем. То је удило његовом здрављу, па беше штетно и за његове продукције; јер све, у чему паметне главе, у његовим стварима, налазе махне, потиче са тог извора. Сва она места, за која веде да нису потамац, назвао бих патолошка места, јер их је писао у оним данима, када није имао довољно моћи, да нађе праве и истините мотиве. (Разговори с Екерманом, Рекламово издање I. стр. 220). „Ако је, дакле, драмски песник хтео да алкохолом надокнади оскудну продуктивност и да недовољну тиме појача, то би онда још и могло поднети, али би се то запазило код свију сцена, које је на тај начин у неку руку форсирао, на њихову велику штету“ (Исти извор III. 168.). —

Употреба алкохола у детињем добу штетно још дејствује и на ~~морално~~ развијање.

Дечко или младић, који се навикао на алкохолна пића, подаје се потпуно страстима услед ослабљене енергије воље.

Професор Томас, директор дејче болнице у Фрајбургу, вели на основу личног искуства: „Старији дечаци изгубе услед пића душевну и телесну свежину, брзо сазревају, недовољно уче и бивају малокрвни. Њихов се карактер често исквари; послушни и благи постају услед алкохолних пића љути, раздражени и непослушни“.

После свега морамо одобрити Д-р Беру, кад у своме делу „Алкохолизам“ овако вели:

„Сви су посматраоци сложни у томе, да су алкохолна пића у дејчем добу штетна и да имају рђавих последица. У првим годинама живота развија се више мозак него ли физичке функције а с мозгом упоредо брзо расту и душевне моћи, примање утисака спољњег света, које чула спроводе центру, и задржавање и прерада ових утисака у моћи памћења. Детињи мозак реагира у толико брже на наркотично дејство алкохола, у колико се конгестивне појаве с њиховим последицама (конвулзије, кома па и менингитис) у томе добу појављују ускоро и с опасним током. Алкохолна су пића не само излишна за децу, него су управо неизмерно штетна. У колико се човек природније развија са својим даровима, у толико је потпунија и изразитија његова индивидуалност. Алкохол ремети природан развитак тела и духа, јер сувише надражује мозак“.

До сад смо упознали физиолошко и патолошко дејство алкохола на дејчу индивиду, кад ова директно узима алкохолна пића. Ну дете је још и под другим утицајем алкохола, који не зависи од њега.

Овде ваља прво истаћи, да *неумерено пиће алкохола од стране родитеља веома јако штетно утиче наслеђем на животну подобност и на телесно и душевно здравље порода*, а баш такова деца чине знатне тешкоће настави и васпитању

Од болести, које се наслеђем у породици преносе с колена на колена, ваља нарочито истаћи душевне болести и с њима сродна оболевања централног нервног система, у која се данас убраја и пијанство у својим разним појавама.

Према томе може пијанство родитеља да је појава наслеђене психопатичне диспозиције и да се само опет у потомцима јави као пијанство или као душевна болест другог облика. —

Друкчије је код хроничног тровања алкохолом.

Хронични алкохолизам штети ћелије наших свеколиких органа; јер је алкохол отров за протоплазме у целом животињском и биљном царству. Било би дакле необјашњиво, кад хронични алкохолизам не

би штетно утицао и на потомке, пошто ембрио произлази непосредно из протоплазма родитељских жлезда за зачетак.

„Хронично тровање очевог и матерњег организма с алкохолом само је по себи кадро, да изазове ометено развиће дечјег организма и да га изметне у болешљив створ“. (Професор Антон).

Ова теориска размишљања потврђују многа искуства и проматрања. Тако је Д-р Деме својим испитивањем за 12 година а у 10 разних породичних прилика постигао овај резултат: Директно потомство у 10 породица, које су пиле, имало је 57 деце. Од ове је умрло 25 у првим недељама и месецима, које од слабости, које од едема мозга и његових покожица. Шесторо деце беху идијоти. Код 5 деце беше очигледан застој у расту. Код 5 деце утврђена је епилепсија у даљем детињем добу. Један дечко оболео је од тешке вртоглавице, која га је најзад учинила идијотом. Код 5 деце постојаху природене болести (хронична водена глава, расцепљена уста, скупљена стопала). Нарочито ваља истаћи, да су двојица од поменутих епилептичара и сами били одани злоупотреби алкохола.

Од 57 деце из породица које су пиле, само је код 10 њих, дакле само 17,5%, опажен нормалан строј и нормално развијање њихова тела и духа у младићским годинама⁷).

Сличне резултате имао је и професор Легрен у Паризу посматрајући 215 породица, које су пиле, чак до четврте генерације, па је и он утврдио веома страховит јад, који задаје алкохол потомству нијаница. —

Нас настајнице нарочито интересује питање, какву улогу врши алкохол у постојању оргинерног слабоумља.

Д-р Вецола је, на основи бројања слабоумне деце у Швајцарској, које је предузео за педагошке цели, поставио статистичке прорачуне који су несумњиво утврдили, да пијење алкохола од стране родитеља и слабоумље код деце стоје у каузалној вези, а то наравно не треба да значи, да нема слабоумља и без алкохола.

Један учитељ Лајпцишке помоћне школе за децу слабих способности, прегледао је табак о личностима, који се води у тој школи. У том табаку постоји рубрика: Узроци слабости I родитеља: старост, здравље, колено — нијанство.

Као узрок слабоумљу наведено је нијанство родитеља

од 389 дечака код 63 или 16,2%

од 256 девојчица код 46 или 18%

⁷ Међутим је у 10 породица, које су биле врло умерене у пићу, било 61 дете а умрло је само 5 деце од слабости, 4 је у доцнијем детињем добу боловало од афекција нервног система, које се моглоше лечити а само су 2 детета имала природене махне. Осталих 50 пак, дакле 81,9%, показаше нормалан склоп а у детињем добу још а нормално развиће телесних и душевних сила.

или скупа :

WWW.UNILIB.RS од 645 деце код 109 или 16,9%.

Ну ваља овде одмах приметити, да родитељи неће радо дати података, да ли је једно или друго од родитеља одаго нијанству.

Интересантно је још и то, што је од 645 слабоумне деце било: 18 од гостионичара родитеља, 15 од гостионичарских служитеља, 6 од пивара, 95 од радника и 35 од зидара родитеља.

Јасно је, да ови подаци могу бити и погрешни, али је ипак и сувише доказа, чак и онда кад већу процентну стону одбијемо на грешке у проматрању, „да је страховито умирање код деце нијанаца; да је остатак њихов јадна гомилаца умноболних, идијота, епилептичара и с другим појавама оштећеног нервног система, а да веома блажени број потомака сазре за корисне чланове човечјег друштва“.

(Д-р Деме). —

Свакако, да су идијоти и неподобни за образовање уклоњени из јавних школа и да су слабоумна деца у новије време упућена у нарочите школе; али ипак остају још многи ученици у народним и подружним школама, који су веран израз слабоумља, те васпитању и настави стварају велике тешкоће.

Ну алкохолизам родитеља отежава школски рад још и у другом правцу.

Школа је у настави и у васпитању упућена на сарадњу, на потпору родитељског дома.

Колико ли је лакше радити у некој вишој грађанској школи него ли у некој средњој школи на крају неког великог града, где често у породицама влада најбедније стање! И у многобројним случајевима је алкохолизам родитеља крив овим жалосним односима. Како се јако трује душевни живот и морално развиће омладине нијанством родитеља, како се загорчава деци време њихова живота, које треба да им је најлепше, може оценити само онај, који је једном загледао у тај домаћи јад!

Још нам ваља истаћи, да ми не васпитавамо за школу него за живот; наш је рад у нади за будућност детињу и за будућност народну!

За будућност детињу! Али, ах, зар неће плод и резултат целог васпитања бити сумњив, кад се дете после школе одаје алкохолизму, који дотле дотера, да дете пада на терет социјалним заједницама у место да помогне у сношењу њихових терета.

И за будућност целог народа! Будућност народна зависи од тога, у колико су снаге народне у телесном, душевном и моралном правцу здраве одржате и у колико се могу појачати. И опет је алкохолизам, који поред многих других узрока смањује овај капитал на-

родне снаге. У питању алкохола није главно благостање појединаца, него напредовање и добро целог народа.

И тако смо доказали, да алкохолизам у више правца знатно штетно утиче на општи развој унутарњих моћи човечије природе ка чистој човечијој мудрости и ка правој човечијој срећи, те онда школа има разлога, да се у својој властитом интересу придружи борби против алкохолизма.

Шта може да учини школа у савлађивању алкохолизма?

Знамо, да су узане границе школског рада; с тога ћемо у борби против алкохола поставити себи скроман циљ, а њега ћемо са свим одређено изразити, да га увек можемо имати на уму у нашем раду у школи.

У борби против алкохолизма постоје две велике стране које имају исти циљ али се узајамно нападају: једна страна тражи само умереност у пићу алкохола, док друга страна хоће апсолутно уздржавање, да тако победи непријатеља.

Којој ће се страни школа приволети? Држим, да није тешка одлука. Јер пре свега нигде није доказано, да је алкохол ма у чему деци од користи. По себи је јасно, да отпада питање, да ли ће и у којим случајевима лекар прописати алкохол као лек: питање, дакле, на које ми не можемо одлучно одговорити⁸).

За тим не умеју деца сама да одреде границе између умерености и неумерености. То не могу ни сви одрасли да учине. У опште се појам умерености не може ни да одреди. Мориц, Циен и др. истина су покушали одредивши за одраслог, дневно до 1 литар пива или 0,3 литра вина, као количину која неће шкодити; али овакав пропис не може имати опште важности. Ваљало би проценити за сваког појединца, да ли је пијење одобрено или не са здравственог, моралног и економног гледишта. Ово, пак, претпоставља толико самопознање и владање самим собом, да их деца још не могу имати.

А онда је, треће, научно утврђено, да не само злоупотреба него и свеколика употреба алкохола наноси штете детињем организму. Отуд, пак, следује, да школа у борби против алкохола мора себи поставити задатак, да *децу чува од употребе алкохола*.

Ваља прибележити, како школа ревностно настојава, да децу упозорује на отров и да ју од њега чува. Тако је у опште ученицима забрањено пушење и многи родитељи и наставници с пуном строгости пазе, да се забрана поштује. А то свакако да само треба одобрити, јер пушење не само што штети дечји организам, него се мора одбацити и са васпитног гледишта. Али је несравњено опасније за здравствени, душевни и морални развитак омладине употреба алкохолних пића. Ко

⁸ Касовиц и други одбацују алкохол код деце као лек, док Деме и други имају друкчије гледиште.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИБЛИОТЕКА

WWW.UNIJR.BG

никотин и алкохол подједнако цени, тај само доказује, „да још није разумно језгро целог питања, да не уме да разликује индивидуалну и племенску хигијену“. (Делбрик).

Са постављањем нашега циља: васпитавати децу за потпуну уздржљивост од алкохолних пића, сагласни су како приврженици умерености тако и апстиненти, лекари и педагози. Професор Хуене, који је у Бремену (1903. год.) оштро напао апстиненте, вели: „да у питању васпитања нема никакве разлике за умерене и апстиненте, јер омладина не треба никаквих надражајних средстава а најмање алкохола“. Молтке је једном рекао: Прави је злочин, давати деци алкохола. А Мориц од Егиди пише: Мисао, да се наша данашња омладина сачува од алкохола, дала би нашем народу диван поглед у будућност. Људи трезвених глава и жила лакше се одупру и сваком другом злу и подобнији су за свако добро. — Професор Циен вели: Деци до 15. године не би у опште требало давати алкохола ни у ком облику и ни у каквој прилици. Просто је злочин — најблажије да се изразим — давати дневно деци извесну количину алкохола.

И тако ћемо васпитавати децу, у колико то стоји до наших сила⁹), у уздржавању од алкохола; чинићемо то у нади, да ће тако доћи једно поколење, које ће сасвим друкчијим назорима на супрот стати данашњим обичајима пијанства него ли данашња генерација.

Па, која средства има школа за постизање тога циља?

Ако желимо, да се ученици уздржавају од алкохолних пића, морамо:

- 1.) наставом дејствовати, да деца увиде, да алкохол штетно дејствује на њихово тело и дух; и морамо
- 2.) васпитањем код деце да створимо тако чврсту вољу, да су кадри и да делају по добивеној увиђавности.

Настава, дакле, има задатак да код деце створи што јаснију увиђавност у штетне последице употребе алкохола. Настава ће моћи да реши тај задатак, ако избере погодно градиво, ако га на првом месту и на погодан начин обради.

1. *Погодан предмет!* Ми не можемо све саопштити нашој деци, што се налази у литератури о алкохолу. Морамо брижљиво бирати према моћи схватања наших ученика и према времену, којим распо-

⁹ Да школа постигне свој циљ морају је, наравно, потпомоћи и други васпитни фактори, а пре свега родитељски дом, па онда општина и држава. Вакели извештава: да је у Инглеској законом од 1903. год. забрањена продаја или издавање свију пића, што опијају, деци испод 14 година у локалима гостиничким. Исто је тако забрањена продаја или ношење таквих пића у незатвореним и незапечаћеним судовима кад га деца до 14 година носе из крме. И точење пића шпиритуозног у крми лицима испод 16 година такође је закон забрањено.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

дажемо. У опште би било двоје, што бисмо у школи могли учинити против алкохолизма.

Пре свега би ваљало децу добро упознати с непријатељем, против којег војујемо. Школа би, дакле, имала, да говори о алкохолу и алкохолном пићу по њихову постанку, потрошњи и физиолошком дејству. Нарочито се ваља старати, да деца јасно увиде, да алкохол не храни¹⁰⁾, не јача и не загрева¹¹⁾, него да је отров.

Друго, што бисмо у школи радили, да децу сачувамо од алкохолних пића, јесте *јасно и просто излагање оних штетних последица, које има пиће алкохола у здравственом, моралном, економском и националном погледу.*

У питању су, дакле, прво штетне последице, што их има употреба алкохола *на здравље нашег тела.* Ваља обратити пажњу на ремећења у нервном систему, у систему варења, у крвној циркулацији (поболевања артерија, цигернице, срца, бубрега) и ремећења у поступку опште промене материја (костобоља, шећерна болест, дебљина)¹²⁾. Не могу овде

¹⁰⁾ Алкохол сагорева у телу и претвара се у угљену киселину и воду. То исто важи и за друга тела, као нпр. шећер и маст. С тога се тврдило, да и алкохол мора, као маст и шећер, својим сагоревањем у телу да изазове хемиску енергију. Ова је теорија погрешна. Има материја, које сагору у телу, па да му ни најмање не користе. Те су материје не само алкохол него и млечна киселина, бутерна киселина, сирћетна киселина и глицерин (Касовиц). Исто је тако доказано, да је погрешна и она поставка, као да алкохол, кад се умерено узима, успорава промену материје умањујући издвајање гушника а задржавајући распадање беланчевине; да је, дакле, алкохол од велике користи ономе што се слабо храни, те да радник, који се рђаво храни, мора да пије нешто ракије. Ово би ваљало сузбијати нарочито у продужним школама (Касовиц).

¹¹⁾ Алкохол не повишава телесне топлоте. Услед млатавости дотичних нерава прошире се артерије нарочито кожне, и тиме се, истина, већа количина крви изнутрашњих органа, па с њоме и већа топлота, спроведе површини тела, те се осећа увећана топлота, али се уједно и више топлоте губи. На томе се оснива повећана штетност од употребе алкохола у хладно време (Пијани људи се смрзавају, путници на северни стојер уздржавају се од алкохола). Нансен вели: „По моме мишљењу и некуству погрешно је тврђење, да су потребна алкохолна пића у хладној клими. Она не само да није потребна, него су без договора штетна“.

¹²⁾ Да наведемо само неке бројеве. У 1899. години утврђен је алкохолизам:

а) у општим болницама
код 13610 мушких
код 776 женских

Свега код 14386 лица:

б) у лудницама
код 6259 мушких
код 716 женских

Свега код 6975 лица;

код 6104 мушких
код 410 женских

Свега код 6514 лица била је болест искључиво алкохолизам.

улазити у описивање ових болести, али препоручујем Д-р Штримпела и друге, који на разговетан начин представљају штетна дејства алкохола на наше здравље. У колико се ове болести могу прећи у школи, зависи на првом месту од времена, које настава у антропологији има на расположењу. Ну неке тачке могле би све школе узети у обзир.

1.) Ваља сузбити мишљење, да поменута поболевања долазе једино од тешког, акутног тровања алкохолом, већ на против треба ученицима објаснити, да поболевања наступају већ и од сразмерно малог утицаја од отрова ако се трајно и правилно понавља. То ће се најбоље тако учинити, ако се повуче паралела између тровања алкохолом и оловом. Код тровања оловом видимо, да радници, који су изложени штетном дејству олова (слагачи, сликари, гртчари и т. д.) примају у се дневно само веома незнатне количине отрова, које би се једва по тежини могле одредити. Појединачна дејства ових посведневних удисаних количина отрова тако су незнатна, да се не могу познати ни у најмањем поремећају у телесном здрављу. Али, кад се годинама свакодневно врши ово тровање, онда често наступа на један мах или у неколико дана ма који симптом тровања оловом као колика, млижавост у рукама, епилептичан напад и т. д. Овде је, дакле, било потребно збирање многобројних незнатних дејстава, док је добило снагу да разорава органска ткања. На исти ће начин и онај, који годинама пије алкохолна пића, по његову мишљењу, само у незнатној количини, бити изненађен нерадом срчаних мускула и т. д.

2.) У настави морамо још указати и на веома различне индивидуалне подобности према дејству отрова на човечје тело. Од 100 слагача један ће оболети можда већ после неколико месеци, други тек после више година, а трећи неће се ни оболети од тровања оловом. Слична је појава и код тровања алкохолом.

3.) Да хроничан алкохолизам оштети тело доказује се и тиме, што организам, који пати од алкохолизма, даје много слабији отпор другим болестима него ли потпуно нормалан организам. С овим је у вези и

4.) Посматрање, које је најјаче доказано нарочито статистиком енглеских друштава за осигурања, да онај, што се уздржава од алкохолних пића, дуже живи од алкохоличара.

Од 6975 алкохоличара, који су неговани у заводима за умнобоље — 9,6% од свих болесника — било их је 5388 лица (77,3%), која боловаху од изразите душевне болести.

Од примљених пијанаца било је 1987 лица (28,5%) која су имала додира сказаним законом 1886./8. 1889./91. 1892./4. 1895./7. Од 1886. године знатно су увећане болести услед употребе алкохола. Упућено је у луднице а у времену

у Пруској	31782	31095	32664	36683.

у Немачкој:	39202	36874	40190	46042, алкохолиста, а само

у једној 1999. години нашло је уточишта у лудницама само у Пруској 21361 алкохолист.

5.) Пиво је у опште исто тако штетно за здравље човечје као и ракија.

За тим ваља у школи истаћи *штетне последице алкохола у моралном погледу*.

Већ и деца опажају много пута да неумерено пијење алкохола убија свест о дужности, осећај пристојности и добрих прави и т. д.

Ова опажања допунићемо у настави указујући на тесну везу између алкохолизма с једне и истуна и преступа с друге стране.

Ако се не би могло узети у народној школи, можда би се дало прећи у продужној школи и у вишим школама поред добрих таблица:

1.) Да постоји чудновата паралелност између растења и опадања алкохолизма и растења и опадања истуна и злочина.

Као најбољи доказ могла би послужити Писка, где је број тешких злочина од 12096 у 1838. години спао на само 773 у 1841. години пошто је свештеник Матев успео, да 1800000 лица навикне на потпуну апстиненцију.

У Немачкој беше у 1888 години 1130 лица кажњених због телесне повреде, а од овог броја било је 750 алкохолиста и то 600 што су у прилици пили и 160 редовних пијанаца.

По једној поузданој статистици беху у Прусској у 49 казњених завода, 32 тамнице за људе, 18 казњених завода и тамница за жене као и у 21 заводу за поправку оба пола

од 30041 мушких 43,9% и

од 2796 женских 18,1% који су били одани пићу. (Д-р

Лешлер);

2.) Да алкохолизам расте у извесним данима у недељи и да у исте дане расте број истуна и злочина.

У Цириху је у 1891. години осуђено 141 лице због повреде тела. Од овог броја су њих 8 извршили свој преступ у суботу, 60 њих у недељу, 22 у понедељак, од уторника до петка дневно по 4 лица а ноћу по крчмама 25; и

3.) И ако преступ и злочин нису последица само једног фактора већ многих фактора, да је ипак јасно из горњег упоређења, да је алкохолизам један од најзначајних узрока. —

Трећи нам је задатак, могућан и потребан, да наши ученици увиде штетност алкохолних пића у економном погледу. И ово је више за продужне и више школе него ли за народне школе.

За поједину индивидуу значи алкохолизам знатно смањење душевне и телесне радне снаге и смањење самог рада.

Школа има многобројна посматрања и податке да ову истину може предочити. Тако је нпр. Ашафенбург испитивао рад четворице слагача кад нису пили и кад су пили (72 гр. дневно = 4 чаше пива).

И ако су ти људи радили по 9, 11, 21, и 25 година па су били и на-
www.викитрени на мношину алкохола, која је обично у њиховим круговима,
не важећи као пијанице, ипак се показало, да су за 8,7% изостали од
рада за време пијења алкохолних пића према раду за време апсти-
ненције.

За поједину индивидуу значи алкохолизам још и знатне издатке
у економном погледу.

Штримпел наводи: „Распитујући, утврдио сам, да раденик, који
дневно зарађује 3 марке, издаје дневно по 50 фенига на пиво за своју
личност, дакле $\frac{1}{6}$ свога прихода. И ти људи нису пијанчуре, већ
вредни и уредни, који по општем обичају сматрају пијење шва као
нешто потребно, што се по себи већ разуме“.

Бер вели: „Мисли се, да сиромаш човек није ракију, да надо-
кнади рђаву храну, да заглади терет једног живота. Ово се дешава у
врло ретким случајевима. Ракија доводи многе жртве сиромаштву, она
највише умножава и шири сиромаштво“.

*Даље нам ваља нагласити код ученика, да алкохолизам не само
што знатно штети радну снагу и благостање појединца него и целог
народа.* Ово истина неће много моћи дејствовати на ученике народних
школа, које у њихову раду више руководе индивидуални нагони него
ли социјални, али за то ваља учинити у продужним и вишим школама.

И ако Немачка између културних земаља не показује највеће
потрошње у алкохолном пићу, ипак се пиво, вино и ракија пије у
толикој мери, да на сваког становника (рачунајући и одојчад) долази
годишњи издатак од 44 марке за та три пића. Кад се пак узме у обзир,
да целокупни издатак од 2500 милијуна марака у ствари долази само
на мушкарце у добу преко 15 година, онда сваки од ових даје го-
дишње до 140 марака за пиво, вино и ракију (Д-р Хеленијус).

*Најзад ваља ученицима у школи, нарочито у продужним и у вишим
школама, објаснити и оно зло, што га изазива алкохолизам у соци-
јалном и националном погледу.* У томе би се, можда, могле истаћи
ове две тачке:

1.) Земља ће моћи одржати свој економски положај међу другим
народима само помоћу раденика и чиновника што живе умереним
животом.

Докле се води борба у светској економији једнаким оружјем, т.ј.
докле сви народи подједнако пате од неке штете, неће алкохолизам
имати никаквог јачег значаја за поједини народ у економском погледу.
Ну са свим је друкчија ствар, кад се поједини народи, као Северо-
американци и Инглези, користе следствима из факата о употреби ал-
кохола. У Америци се цене апстиненти на 10 милијуна, у Инглеској
на 7 милијуна, у Шведској и Норвешкој на 700 хиљада. На тај начин

стужиће у борбу у кратком времену трупе, које су од осталих надмоћније телесно и душевно.

Тајни саветник Д-р Велерт упутио је 1885. године немачким фабрикантима ова питања: које су рђаве последице за морал, здравље и ваљаност у раду, опажене на оним раденицима, који су одани пићу? Је ли било несретних случајева у раду услед страсти за пиће или самог пијанства? Одговори на ова питања нарочито су истицали: Пијанице су неупотребљиве за индустријску радњу, у брзо попусте, у раду су спори, непоуздани; за тим су кавгаџије, чешће боловају и не могу да се трајно сачувају од опасности у машинском раду.

2.) Немачка ће одржати свој војни положај међу другим народима само тако, ако је народ јак телесно и душевно. Да, пак, трајном дегенерацијом услед неумереног уживања у алкохолу постепено опада и национална одбранбена снага, доказано је већ за неке земље. Тако је по извештају бечког статистичког бироа дегенерацији људи у Галицији поглавит узрок, међу осталима, прекомерно пиће комадаре. „Овде лежи узрок, што су од позваних војних обвезника у Галицији 37,9% неспособни због физичке слабости и 18% због малог раста: да су, дакле, свега 55,9% неспособних, док у целој монархији број неспособних због опште слабости износи само 33,5% и због малог раста само 2,9%“. (Бер, алкохолизам). —

II. *Погодно градиво на погодном месту и угодно време.*

У северној Америци, где нарочито госпођа Мачу Н. Hunt врши пропаганду за сузбијање алкохола школом и издаје лист *School Physiology Journal*, завели су нарочити обавезни наставни предмет, који у већини Сједињених Држава има у наставном плану исти значај као земљопис или други наставни предмет. Из Сједињених Држава ова је настава прешла и у Канаду, нарочито у Онтарио, где је 1885. године заведен у свима јавним школама.

У Шведској је скупштинском одлуком (1891.) и краљевим указом (1892.) уведена хигијена, заједно с наставом о опасностима од алкохола, као обавезан предмет. Сличне одредбе има и норвешки закон о народним школама од 9. маја 1896. године и закон о средњим школама од 7. јула 1896. године. У Белгији је хигијена обавезан предмет по закону од 15. септембра 1895. године.

У Француској је министар просвете Rambaud издао распис (6. марта 1897. год.), којим је препоручена ова настава у лицејима, гимназијама, нормалним и основним школама. Министар Leygués наређује у своме распису (12. новембра 1900.): Настава против алкохола не сме се сматрати као споредна ствар. Ја желим, да она у новијим наставним плановима заузме исто место, што га имају граматика и рачуница.

И у Немачкој је покушавано да се настава против алкохола уведе као обавезна.

Рајнски провинцијални савез против злоупотребе у алкохолном пићу поднео је 1901. године пруском министру просвете молбу, коју је потписао и берлински немачки савез за народно здравље, да се заведе обавезна настава о алкохолу и опасностима од њега. Д-р Хиршфелд поднео је уз решење берлинског савеза против алкохола 1887. год. молбу пруском министарству просвете, „да се и у Пруској у свима школама предаје о алкохолу, да се ученици обавесте статистичким подацима о дејству алкохолног пића, те да им, за време док су ученици, буде њихова дужност, да се у своме властитом интересу најстроже уздржавају од алкохола“.

Са педагошких разлога, који потичу нарочито из идеје о концен-трацији наставе, ми смо противни увођењу нарочитог, обавезног предмета. Потребне поуке, да се постигне истакнута сврха, лакше се могу дати у вези с осталим наставним предметима.

Ово гледиште заступа и „Удружење апстинентних учитеља“. Па и владе, које су до сада издале дотичне расписе о томе питању, не наређују никакав нови, обавезни наставни предмет, (Пруска, Баварска, Виртемберг, Вајмар, Анхалт, Рајс).

Како ће се у *народној школи* поуке о опасностима од алкохола довести у везу с другим наставним предметима, показаће нам наређења берлинског школског одбора за берлинске општинске школе:

„У вези министарског расписа од 31. јануара 1902. године препоручујемо, да се на опасности од пијанства нарочито обраћа најважнија у овим дисциплинама:

1.) У *веронауци*. Овде би се н.пр. код 5. заповеди могло згодно поменути кад се при објашњењу њеном указује на самоубиство.

2.) У *природњачкој настави*. У овом предмету биће најпогоднија антропологија у вишем школском течају, где би се деца могле претставити све оне опасности, што проистичу услед неумерене употребе алкохола.

3.) У *рачуноској настави*. У колико се пићем алкохолним не разарава само појединачно благостање него и свеопште. У примењеним задацима, у вишем течају, показати бројевима штете, које наноси пијење, н.пр. показати, колико се услед алкохолног пића изгуби у пшеници, кромпиру и т. д. и колико радене снаге пропадне прекомерним алкохолним пићем“.

У *продуженим школама* треба да је средиште наставе познавање позива, коме је задатак, да ученике уведе у њихов индивидуалан и социјалан позив. Говорећи о индивидуалном позиву, упознајемо их на основу знања из антропологије, што су стекли у народној школи, с болестима специјалног позива и положаја у коме се ученик налази. Кад ученике упознајемо са задацима социјалног живота, говорићемо и о

социјалним болестима, у које поглавито долазе: туберкулоза, сифилис и алкохолизам.

У вишим школама има такође довољно прилика, где се могу уплести поуке о алкохолу. Професор Теобалд Циглер вели: „Ја не полажем много на дејство речи и поуке на морал, јер врлина — на супрот Сократу — не поучава, а дело и вежбање је много боље. С тога ја не верујем, да ће нарочита настава о несретним дејствима алкохола бити много од користи; али кад се пружи згодна прилика и кад се чешће згодно понови, онда може бити успеха. Кад се н.пр. у историји буде причало: како су стари Грци понели у своје колоније свети пламен са свога огњишта и тако уједно своју надмоћнију културу пренели у данашњи свет, — онда би се могао истаћи и контраст, да ми, модерни хришћански народи, увек прво огњем и мачем поздрављамо даљне светове и у место благослова жањемо чисту клетву. Не треба пропустити а да се не спомене код Омира, да је оштроумни Одисеј опивши тешко Циклопа лишио га светлости и среће. Дакле, свакако, да се употреби свака прилика за озбиљну опомену, то би била дужност наставника; а кад се директор опрашта с абитуријентима, онда им ваља сме метнути на срце и две врлине умерености и невиности и да се при томе не плаши ни од са свим јасних и разумљивих речи, јер што ми на великој школи с нашим почетницима разговарамо, може најзад и он већ рећи својим приманерима¹³“.

А да такве поуке не смеју изостати у *учитељским семинарима*, јасно је само по себи. Оне овде имају двоструки циљ: Да што је више могућно сачувају ученике од алкохола и његових последица; а онда да будуће учитеље осносебе, да у школи на згодан начин предају о алкохолу и да их упознају како с изворима, одакле ће признати потребно градиво, тако и с најбољим очигледним средствима. Овде дају прилике, да се изложи утицај алкохола на тело и дух, не само антропологија него пре свега и психологија. Ја бих нарочито препоручио семинаристима, да понове н.пр. покушаје о утицају алкохола на душевни рад што је почео Крепелин и његови последници, јер је то поље, где се ученицима семинара може и практично показати, шта се има подумевати под „експерименталном“ психологијом и којим методима она располаже. Поред осноспособљења, да правилно умеју предавати у народној школи, ваља пре свега убедити ученике семинара, да алкохол одиста наноси несрачуњену штету, не само појединцу него баш и целом народу и да је на првом месту учитељу народном дужност, да се не само у школи него и ван ње речју и примером бори против алкохолизма. Ја се потпуно слажем с речима заслужног уредника „Грезвности“, што их је на бечком конгресу против алкохола рекао:

¹³ Ученици два најстарија разреда (8. и 9.).

„Спољашња уређења дају се декредитирати; расписима се може остварити набавка бољих учила, промене у броју и подели наставних часова, промене у наставном плану и т. д. али не и разне увиђавности и убеђења код учитеља. Најбоља наредба изгубиће велики део своје вредности или ће и са свим рђаво испасти, ако нема или скоро не задобије пристанак и сагласност извршних органа. Данас у Немачкој још нису испуњени сви они предуслови, да би се могло тражити увођење обавезне наставе о опасностима од алкохола... За то није овде главно, да тражимо звучне наредбе на хартији, већ се мора, као основа за успешну реформу, пре свега у самом учитељском staleжу ширити разумевање о алкохолном питању, мора се произвести преокрет у назорима о вредности алкохола и мора се задобити за сузбијање алкохола што је могућно више учитеља. *Алфа и омега овога питања јесте задобити учитеље, јер све зависи само од тога, какав положај они заузму према овоме питању*“.

Кад смо противни увођењу нарочите наставе о опасностима од алкохола, те упућујемо на поучавање, приликом, у вези с осталом наставом, пошто ће се поуке на тај начин јаче укоренити у ученичком кругу мисли, онда смо тиме одмах одбацили и ону установу, која се налази нарочито у Инглеској и у Америци: изашиљање наставника-путника. У Инглеској држе кратка предавања после школских часова ($1\frac{1}{2}$ —1 час), која пропраћају с хемиским експериментима и очигледним средствима у сликама. Тако је удружење Bands of Hope за 11 година (1888.—1899. год.) одржало 34617 предавања у школама, у којима слушаше 3838500 ученика и 127000 учитеља. Деца, која су слушала предавања шаљу своје извештаје и за њих добијају награде.

Ако заступах гледиште, да настава о овоме предмету у школи буде у приликама, онда не треба мислити да тиме тврдим да сваку прилику ваља употребити или да хотимице тражимо прилику, да говоримо против алкохола. Навика отупљује и чини равнодушним.

Али нарочито бих желео, да се и веронаука употреби за најзгодније поље рада у борби против алкохола. Исто сам тако противан, да се у настави матерњег језика употребе оне песме у борби против алкохола, које показујемо ученицима због њихове вештачке вредности. Још одлучније ваља одбацити ону „плакатну педагогику“, која се и код нас почела ширити. Тако је берлинско удружење против злоупотребе у алкохолном пићу дало да се на корицама од књига и на хартији за купљење мастила оштампају 10 правила против алкохола, која треба као плакати у школама да висе о зиду!

За то, дакле, говоримо у школама сразмерно ређе о алкохолу и његовим последицама, али изаберимо за то згодан тренутак и наша ће реч донети најбољи плод. —

И III.) *Погодно градиво на погодан начин.*

Свака настава да је истинита и очигледна! Овај захтев ваља овде нарочито нагласити.

У школи, особито у народној школи, морају бити утврђена факта а никако нагађања, мишљења и хипотезе.

Не узимајмо, дакле, потребно градиво из брошира и расправица, којих много има о алкохолном питању, него из научних дела, н.пр. Деме, Делбрик, Штримпел, Хопе, Бунге, Форел, Хеленијус.

Не треба заборавити ни на извештаје са конгреса о алкохолизму а нарочито упућујем на „Трезвеност“, (орган немачког удружења апстинентних учитеља, издаје га Ј. Петерсен, Кил, Милинг, улица 3.), лист, који доноси драгоцен материјал за наставу и у многим погледу је користан за учитеља. —

Чувајмо се од претеривања! Баш она омиљена практика, коју употребљују ревностни противници алкохола, да опасност од алкохола представе у претераној мери, више је била од штете него ли од користи целом покрету.

Ваља деци износити само факта и ова ће бити речитији и убедљивији доказ од нашег претеривања.

Истинитост наставе захтева, да прегледамо читанке и рачунице и уџбенике за природњачку наставу, да ли се подаци о алкохолу слажу са стањем научног испитивања или не.

Један само пример да наведемо, па ћемо увидети, да се не може примити излагање у познатом уџбенику од Д-р Шмајла:

„Ну грође добива тек онда свој главни значај, кад се из њега исцеди најблагодородније пиће — вино, које здравога развесели а болеснога крепи, које уздиже клонулу храброст, а ожалошћеног овесели“ (Ботаника, I, 65.) —

Ну није саветно мењати текст у песмама. Ако нам се нека песма не допада, боље је не узети је у читанку него искварити јој текст.

Да би штиво у школи било очигледно предлагано је, да се у читанку унесу нарочити чланци за сузбијање алкохола. Немачко удружење апстинентних учитеља расписало је и награду за добре чланке. Противан сам примању измишљених прича, на којима се јасно огледа неистина, као и оних песама, којима је нарочита сврха борба против алкохола. Најбоље је, да се узму такви чланци за читање, који немају директна циља да буду предстража у борби против алкохоличара.

Трговине с училама за цело да неће пропустити, да нам понуде очигледна средства у борби против алкохола. Ја сам видео већину таквих слика, па морам рећи, да врло мало одговарају условима, који се траже од добре очигледне слике. Веома су незгодне оне слике, које представљају живот алкохоличара, од прве чаше па до последњег стадијума делиријума на управо језовит начин.

Оно, што нам треба за наше школе, јесу слике или модели, који ће показати органе, на којима алкохол изазива промене, у њиховом здравом и у болесном стању; а сем ових још и згодни графички прикази.

Ну сама настава неће постићи циља, који смо поставили школи у борби против алкохолизма, *она мора наћи потпоре у широкладном васпитању, које ће упутити ученика, да према добивеној увиђавности може и поступати.*

Све, што је кадро, да у ученика створи чврсту вољу и да ову упутити к свему идеалноме; све, што може да сачува ученике од мекштва и да челичи њихово тело — као гимнастика, игра, шпорт —, све ће то уједно допринети, да ученик ојача у борби против алкохолизма.

Ну васпитање може и директно послужити остварењу постављеног задатка.

Ако у народној школи, где ученици још не могу јасно да увиде рђаве последице од алкохолних пића, мора и да постоји проста *забрана*, у доцнијим годинама треба и забрана пића да постепено уступа у колико поуком расте увиђавност и воља јача васпитањем. Саме забране неће никад добра донети, а у свима заводима, у којима постоје забране алкохолног пића, показало се, да су само дражиле на непослушност.

О забрани посећивања гостионица од стране ученика виших школа вели професор Д-р Циглер: „Пре свега ко ће и ко може да контролише? Наставници за цело не; јер то би значило понизити их на полицајске служитеље; те тако имате забрану, против које се сме огрешити а да се не искуси казна, а такав закон врло мало импонира ученицима, па и мени не импонира. За тим ће таква забрана само одагнати ученике из пристојних локала — где су под надзором разумних људи — и отераће их у оне склоните крчме, где ће их рђаво пиће физички рујинирати, где ће из бојазни, да не буду изненађени, брзо пити, и где баш лошији елементи једног разреда имају прву реч и примером претходе. А онда буни и дражи приманере виших школа, што се само њима оно забрањује, што је слободно сваком обућарском и браварском помоћнику! Ратовање против оваквих одредаба у школским законима јесте примамљиво и доста смешно. Најзад се тиме још дирају и родитељска права, што може и мора довести до сукоба“. А кад се једним законодавним путем забрани крчмарима, да смеју давати алкохолна пића младићима испод 16. година, „онда се може и школа позвати на тај закон, па и са своје стране изјавити: *И ми забрањујемо посећивање крчме ученицима свих разреда до више секунде*¹⁴⁾ за-

¹⁴⁾ Виша секунда је 7. разред у деветоразредним гимназијама. —

кључно... Пристајем, да се допусти приманерима, да могу посећивати пристојни гостионички локал. На тај се начин одузима теревенци онај нимбус тајанствености и забрањенога, приманери ће бити под надзором јавности и добрих нрави, а прелаз на велику школу неће више бити онај опасни скок из сувише велике стеге у апсолутну слободу*.

Више него забранама могло би се постићи, кад би школа имала моћи, да *навику* стави у службу васпитања за трезвеност.

Ну јавне школе, као што су наше народне и продужне школе, потпуно су немоћне према обичајима и навикама за пиће алкохола, што владају у родитељским домовима и у јавном друштву. Једино је, што се може учинити у том смислу, да се деца при школским излетима и школским свечаностима не дају алкохолна пића, те да им се покаже, да слободна веселост, право радовање и телесна угодност могу бити и без алкохола¹⁵).

Интернати, пак, могу више учинити навиком у васпитању за трезвеност. Да напоменем н.пр. васпитне заводе Д-р Лица у Илзенбургу и у Хаубинди у Саксен-Мајнингену, у којима не постоје забране, него се једино целокупним васпитањем а нарочито интензивним неговањем телесног вежбања укоренила трезвеност, у којој се и учитељи и ученици ванредно добро осећају. (Виљем Фрај, — Алкохол и младићско образовање. Извештај о 8. конгресу против алкохола, 1901.).

Да се деца привикну на трезвеност, основана су *дечја удружења* у Америци, Инглеској и Белгији.

У васпитном заводу у Хаубинди основао је Едвард Форел (син професора Форела, знаменитог борца у антиалкохолном покрету) удружење апстинентних ученика, које је утицало на стварање сличних удружења а са раније основаним нирибершким ученичким удружењем образовало савез апстинената под именом „Германија“. У Швајцарској постоји удружење за гимназисте и друге ученике под именом „Хелвечија“, које се продужује у академско апстинентно удружење „Либертас“ на великој школи.

Са педагошког гледишта не можемо препоручити нашој деци да ступају у таква удружења. Деца не треба да копирају живот по удружењима одраслих. А тражити од деце, да се заветују да ће бити трезвена, као што је обичај при примању у та удружења, не би се могло оправдати с педагошког гледишта. Ну овим не одричемо школи дужност, нарочито продужној и вишој школи, да ученицима обрати пажњу

¹⁵ Берлински Дневник доноси извештај о некој свечаности апстинената у 1903. год. на којој је било више од 2500 душа, вели: „Ради истине ваља утврдити: да је на овој свечаности било најбоље расположење и веселост. Дакле, — јасно је, да може бити и без алкохолног пића!“ Па, кад то може да буде код одраслих, онда ће свакако моћи и код деце!

на удружења, која су себи postavila задатаk, да војују против опасности од алкохола.

Ну у васпитању за трезвеност најјаче дејствује *пример од васпитача*.

„Врлина, које сами немамо а другима је препоручујемо, јесте једна вештина без убедљиве снаге“, вели Позадовски при отварању бремског конгреса против алкохолизма, 1903. године. И „оно што у моралу на друштво највише утиче, није поука и наредба, него узор“, рекао је Хердер. „Узрок навици на пиће није зло стање него страст за подражавањем. Прва чаша исто тако мало нам прија као и прва цигара. Ђуди (особито деца) пију, јер и други пију. А кад се једном навикне на пиће, онда се има увек довољно разлога да се и даље пије. Ђуди пију, кад се виде после растанка, а пију и кад се растају. Пију, кад су гладни да глад заварају; а пију и кад су сити, да добију апетит. Пију, кад је хладно, да се загреју; пију кад је топло, да се расхладе. Пију, кад су дремљиви да се разведре; пију да заспе, кад су у несаници. Пију, кад су у жалости, пију кад су весели. Ђуди пију, кад се неко криштава а пију и кад неког сахрањују. Они пију, пију! — Па за што да не пију, да забораве на тугу, беду и нужду? Као што је страст за подражавањем главни узрок пијанству, тако је пример трезвености најбоље средство против њега“. (Д-р Бунге).

Јасно је, дакле, да васпитач, да учитељ има дужности, које не сме занемарити. Нарочито овде наглашујем, да учитељи, који не пију ни једног алкохолног пића да би ученицима дали добар пример, заслужују наше највеће поштовање; јер треба имати одважности и јаког убеђења да се може борити против струје и да се отрпе све нетактичности оних људи, који држе да је најбоље, кад се с олаким исевањем пређе преко целог овог питања.

На пример, што застрашава, — модерна педагогика много не полаже.

Некад су опијали робове, да заплаше децу од порока пијанства; данас, пак, врло често сами очеви врше улогу оних робова. Наша деца у великим градовима посматрају, на жалост, и сувише често како се људи повијају улицама.

Васпитачев би задатак био, да поучава децу, да таквог човека сажаљевају као неког болесника, који заслужује наше сажаљење и коме ваља указати најбрижљивију негу, а да га не сматрају за бедника, кога ваља сви да вређају и да се јавно срамоти. —

При крају сам својих излагања. Она, наравно, нису потпуна; њима је сврха, да подстакну на размишљање о питању о алкохолу с педагошког гледишта. Ако сам успео, да кога уверим, да је питање о алкохолу предмет који заслужује пажњу школе и васпитања и да је цело-

покрет такво питање, које се не може одбацити тако лако, онда су моје речи постигле свој циљ.

Гете је једном рекао, да је младост — нијан бити без вина. Да, то је преимућство младости, да се одушевљава за све што је узвишено, лепо, добро. Младост, права младост не може бити без илзузија, без идеала. И негујући баш тај идеални дух, то нијанство у духу, најбоље ћемо сачувати омладину од страсти за пићем, да не утоне у простачко уживање.

А ми наставници, ми васпитачи? Не рекосмо ли мало пре, да ми треба да будемо ученицима пример трезвености? Па ипак, трезвене, хладне, васпитачке природе никад неће бити кадре, да у омладине пробуде одушевљење!

И ми учитељи морамо бити напити, морамо бити заносно опијени нашим идеалима.

Дао би добри Бог, да се у нама васпитачима одржи одушевљена вера у човечје срце у смислу Песталоцијевом, а у омладине нијанство без вина у смислу Гетеовом!

Превео Archytas

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

WWW.UNIBZ.BY

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

И. Ј. Одавић. „Песме“. У Мостару, 1906. Штампарско-уметнички завод Пахера и Кисића. Стр. 179, 16^о.

Познање надахнућа, оне унутрашње, духовне моћи, која се јавља страшним бременом духа, и која га дели на два „ја“: једно, које прима упечатке, ствара из њих огромне галерије слика, полуваздушних облика, и друго „ја“, које контролише прво, посматра слатке муке у процесу песничког стварања, — то је тај период у животу, када се почињу лити сузе чежње и сете, сузе протеста противу окова бића, сузе признања своје немоћи, слабости за велики посао творачки. Сваком истински одареном песнику познат је овај почетак духовног живота. Песник живи тада двојством свога духа, колеба се, тежи вишој срећи, идеалима, подносећи трзање срца и савести, и назире кроз полујасну сумаглицу јасно опртане социјалне, религиозне или моралне идеале.

Наш песник, у чијим ћемо песмама потражити елементе истинске поезије, и чије ћемо мисли и идеје безпристрасно анализирати, овако сведочи о томе психолошком моменту:

„Па и зар бих мог'о кад бих нешто хтео,
Да вулканско врење и лавину ову,
Што ми срце плаве, што ми живот гасе,
И што ужас, очај, над главом ми зову,
Преставим их људма?
Не, то не бих мог'о! У мојим се грудма
Сад олује носе и страшила бију,
Очајничке сузе у њима се лију,
И то сузе такве, какве очи моје
Нису никад лиле,
И које су ледне чак на дно се скриле
Моје душе мучне, где им врела стоје.
То ми душа плаче!

Под теретом свога сопственог признања песник се okreће од стварног живота, сложених социјалних захтева и задатака, и у области „фикција“. тражи своје симболе и кумире. Они су далеко. Муза кроткога надахнућа, то је кумир, коме се песник с религиозним поштовањем поклања.

„Под ружичним небом вечитога Маја
Где ти престо блиста од камења драга,
Дозволи ми смртном да ти прићи могу,
Да осетим сладост осмеха ти блага;
Да ти славу видим и ореол сјајни,
Пут, што к теби води, покажи ми тајни!
О колко сам пута ш'о да те тражим,
Чезнући за тобом усамљен и сетан!...

говори песник својој Музи, и та његова исповест, мека и искрена, буди у нама признање духовних сила, моралне слике његова кумира. У песми „Она“, — једној из најлепших песама у овој збирци, песник је дао најјаснију фотографију њену.

Тихо је, полусановито вече. Мир је. „Она“ га тихим, кротким целивањем зове у полумрачну даљину. Земља спава, једино се чује како потоци и реке жуборе. По меланхоличном ваздушном пространству тихо се делуја хор визија, полусенака. Нигде јава. Време за дубока размишљања, када човек у самоћи тежи да позна „самога себе“ и „живот с обе стране гроба“. Г. Одавић верно указује на дубоки психолошки момент, који не губи никада своје значење. Асоцијације престава нижу се брзо једна за другом, уображење ради, и плодом овога јављају се необичне јасне слике. И при свему овоме — често пута, не остављају ни на један минут песника. Пред његовим очима пролазе прошла поколења, без великих страсти и патњи, више господа и слуге, но племена и народи, дижу се дворци и куле, бруји ускрсли живот прошлих, тамних векова. И те се слике нижу не као у сну, бољећивом екстазу, но у јасном логичном реду, под неограниченом контролом свести. Песника потреса „зла судбина људи“, која се свршава прахом и пепелом, и он се креће на гробље, „где је срећа била“. Вила му говори: „док суза имаш, кад год гробље видиш, знај да понајлакше кроз вео провидиш, што је вечном тајном живот људи сви“. И песник веран својим осећајима, провиди кроз хладни део живота, сурову, неограничену смрт и тамо

...„где младост цвела, и где љубав плени
И где мајска светлост очи ми засени,
Лепотама многим природе у цвету“,

и тамо

„где се двоје воле...“

Хладна самрт чека!“ —

Ово хладно размишљање о пролазности свега на земљи, прекида
www.veer.com у вечну красоту неба, у бесмртност комбинација творачке
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА
снаге природе. После мрачне анализе ума, долази свети синтез, вечни
и моћни сведок творалачког процеса. Јасни се хоризонтат опет јавља,
и тада се чују ведрији и блажији тонови,

— „Са висине сјајне

Угледамо слике и лепоте трајне!
И пловeћи тако кроз ваздушно море,
Често око нас се легионе створе,
И поворка дуга ваздушастих слика;
И свакој је од њих око главе, лика,
Ко ореол сјајни била светлост нека
Нежнија но што је месечина мека.
И туна сам гледао што је небо дало
Најлепшега цвећа што је земљом цвало,
Све то беху лица не знам лепше које,
Девојака оних што су душе своје
У љубави чедној небу жртвовале.
Од многих им суза што су дотле пале,
И траг је се утро. Само у погледу
Дубоком им, мрачном, и на лицу бледом
Видели се сета и озбиљност нека
Које никад нема на лицу човека“.

Као што видите свуда је разливена сета, полубледа, расталасана су-
ровим размишљањем туга. Из небесне сфере, државе вечне лепоте,
песник прелази на земљу, вечну долину плача, и ту налази опет вечно
творење духа, види силу, која ублажава живот, осећа — љубав. Овде
је његово уточиште. Ту се тек умирава, и, као древни жрец предаје
се слаткој машти о свеопштој љубави.

Г: П. Ј. Одавићу необично су важни ови моменти одвојености,
самоће. Мир, тишина, када душом овлада чежња, то је његова душевна
радост, његово умирење.

„А у сети овој што самоћу прати,
Усамљеном мени тако дани теку,
Да склоњен од људи и жучне им борбе
На свој живот гледам, ко на причу неку,
Из духовног света...“

Надахнуће је г. Одавића кротка сила, и он јој се покорава без
крика метежних страсти и дрскога ума. Таква је духовна физиномија
његовога „ја“.

II

Велика и моћна природа у свој својој красоти, у границама пространства и времена, са својом величанственом бесмртношћу, строгим и непобедним физичким законима, привлачи песника, буди у њему моћна осећања, и изазива јаку унутрашњу радњу духа. Читав низ спољних, дубоких емоција, буди у г. Одавићу и јасни, далеки хоризонт са вечно мистичним звездама, и горе, и поља, структура, геометричност, тако рећи, свега материјалнога, облик шума, река, потока, лука. Он уме да гледа природу, може да осећа њену лепоту, стара се да про-никне у психологију њену.

Природа га зове к себи, у своја неограничена недра. Прочитајте са оном јаком анализом, која треба да је стални пратилац читаочева духа, песму „Даљина ме мами“.

„Јесење је доба. Сунце благо греје;
Пожутела поља и шуме већ свеле;
Кроз пращину златну, што по зраку веје,
Тамо у даљини поглед су ми среле,
Па ми слатком чежњом испуниле груди,
И машту ми дигле да кроз незнај блуди.

„Хајде“ веле, к нама!...
Даљина те жељка, даљина те зове
И срећу ти нуди и радости нове.

Тамо у даљини, у дубини будућности, тамо су вечни идеали; они нас зову к себи и нуде блаженство и покој за подвиг триљења и страдања.

... Ка извору хајде, где се туга свака
Нанојена, ствара у мелем што снажи!...

И ми на томе путу к идеалима, заборављамо на многа огорчења која нам груба свакидашња проза доноси. Окриљена човечија мисао креће се туда

„Да у тајне продре што их човек пише,
И ватром их стваро свога срца жива.

И када ову величанствену даљину скрива тамна ноћ, када иш-чезне златни поток сунчане светлости, тада вечност ходи, песник је види, осећа и полустрасним, полуплашљивим језиком говори:

Глуво доба ноћи. И сан што се свија
Тајанственост неку око себе шире,
Да реко' би желе, ко предстраже смрти,
Да нас још и живе с вечним мраком мире,

И ја слушаам вечност како тихо миче,
 ...Презирања хладног на лицу јој видим,
 Видим неки чудни, неразумљив подсмех.

У трагичном сукобу идеала, земље радости са суровом пролазношћу, влашћу времена; у вечном потоку промена на земљи, песник види неумитни закон природе, која је тако лена, силна и тако страшна. На земљи се води вечна борба. Крв људи обојила је сву земљу. Хоризонт, и „сунце благо, и поље травно и брда, шуме, дубраве сочне“ — све то прича о тој борби. Горак се усклик страдања хори по свој земљи. У овом сазнању, леже морална страдања песника. Његова савест свуда му диктира, и као мрачни аскет говори:

„На лицу твојем, о земљо мајко,
 Ни стоје нема без крви наше!

Земља је вечита арена страдања: и јецање и плач и уздаси горки, само гласи бола из ње одјекују. Са необично јако развијеном болећивом савешћу, песник тражи у природи Вишега Духа, и у разним природним појавама грому, холоуји, бури, зими, јесени, сву сложну и дубоку психологију Свемирске Душе. Природа је жива, она разуме људе, осећа, говори неумитним језиком, који је познат благородном осећању и племенитој мисли. Суму ових идеја г. Одавић концентрише у по неким песмама. Примера ради узмимо: „У бури“ и „Визије“.

Поноћ је. Бура тутњи на пољу. У хаосу ветра и холоује, у брујању најразличитијих звукова и тонова, гневном роноту поколебане стихије, када се чује злослутни шум горекога потока, потмула хука шума, — песник седи сам и разговара се својом савешћу. Савест је олицетворена у мрачном и тајанственом странцу који се склања од буре, долази песнику и куца на врата. Он се боји холоује, боји стихијнога суда, и полуплашљиво говори:

— Отвори странцу!
 Холоуја развија крила своја.

Песник узбуђен пита — савест: „Чујеш ли што год?“ И ум и срце очекују страшни одговор савести. Они знају да природа говори, но у грому страшних речи немогу да нађу појмљивога одговора. Тада Савест говори јачим гласом од холоује:

„Одјецн то су...
 Уздаха боних, несреће, плача,

И мука разних што нежна срца
 Крве и тлачу ко удар мача.
 То мајке жале јединце своје;
 То сестре плачу за братом драгим... итд.

Трагедија људскога живота, која се одиграва пред нама сваки час, болни крик истрзаногa човечијегa срца, њему не даје покоја. Природа равнодушно не гледа на човечанске муке. „Сви ти разни изрази бола, одјек су једне и исте душе“ — говори савест песника. У песми „Визије“ о тој општој свемирној тузи говоре песнику и призраци. Песник се ноћу враћа из веселог друштва, кроз улице шумнога, веселога града. Сам је, али ипак осећа, да иде још неко с њим. Призраци га почињу окружавати. Они се јављају из дима, огња, облака; њихове фигуре песник не види са свим јасно, и не црта их масивним бојама. Али их он слуша... Чује. Они му говоре језиком патње и муке; болећива их савест разуме. И шум весеља, огњених успомена са пира заглушује хор неземних духова, који говоре језиком земних очајника: „Суђено је нама да плачемо вечно“.

„Прошлост нам је тешка, будућност нас плаши“.

Природа, као што рекосмо, код г. П. Ј. Одавића има свој језик, свој говор, мисли и осећања, своје снове. Тај је језик за г. Одавића искључиво језик сете, горког бола о пролазности свега. Човек не говори тим језиком, нема апсолутне силе доказа и логике, већ природа. Звијзди ли новембарски ветар, веје ли децембарска вејавица, звони ли звоно на вечерњу, грми ли музика у салонима, г. Одавић свуда чује једну и исту душу.

Спустило се вече. На западу сунце
 Полагано село. Лак се ветрић диже,
 И кроз шалат лишћа тиха ноћна песма
 Таласе се, струји, и све ступа ближе.

„Широки акорди сутоном се дигли,
 Поврх равних поља, планина и река,
 И мени се чини ко да одјек чујем
 Отпеване неке песме из далека“.

или

(Спустило се вече).

„Дубока је песма, дубоки су јади,
 Што вечерње звоно кроз сутон их гласи
 Под њом срце дрхти, под њом нада трне,
 Помисо на срећу под њоме се гаси“.

(Вечерње).

Ни најмањи гласак не ремети покој
 Нит у снове дира што их земља сања,
 И поворке дуге маштарија чудних
 Преплићу се, нижу, с отолелог грања“.
 (Вејавица).

То нежно осећање природе, разумевање њене красоте и вештине, способност, да из огромних појава природе, која такође разуме човека, изводи сложне акорде, симпатичне слике, и да све то преда у истинитим, простим бојама провлачи се кроз сву појезију г. П. Ј. Одавића.

У песмама „Над старим парком“ и „К теби поље равно“, песник жели, да се слије са природом, да се преда тишини, и да у слатком, полудељивом покоју слуша језик природе,

како сету зове,
 И њоме ствара хармоније нове“;

и да у лицу „где вечност будна сновима се краси“ дочека свој суђени час. Све су ове песме необично масивне садржине. „Зимски Моменат“, „У окриљу зиме“, „Буд ли ће ме Боже“ и др. то су најмасивније фотографисани психолошки моменти односа песника према природи. Узмите још „Песму мрака“. У самоћи ноћне тишине песник одједном чује песму тиху, али силну која му све биће прожима. Са дна његове душе буди се одзив. У овом дволеву бруји вечно-нежна сета. И разговор, који се води између песника и дубрава, то је разговор тихе хармоније, заједничког пријатељства. Исто тако у „Под зрацима благим“ кад „воде дрхте мирне“, песнику се чини, као да их то чежња диже, и даје јасну слику поступнога развића формалних осећања:

„Ослушнеш ли боље, реко би све ближе
 А са свију страна теби ступа нека
 Милозвучна песма тамо из далека,
 Вадушно се море ко кристално блиста,
 И најдаљих брда контура се чиста
 Тако јасно види!“

Но овде није само хладно посматрање лепота природе. Песник тражи од ње одговор на многа питања, која у кодексу моралних правствених идеала вољно постоје. Он зове „тајанствене друге“ у окриљу зиме, да му кажу причу о вечној срећи, триумфу правде и љубави, причу

— „крај које и живот
 Мени смртном мирно у поноре тоне.
 „Причајте ми причу да је љубав нежна
 И од саме смрти и од свега јача!“

Причајте ми причу о мајчином срцу,
Причу нада њених и њенога плача.

Причајте ми причу о незнатим оним
Хиљадама срца, што на путу славе
И чезнући за њом, падала су редом
Кô витези прави без прекора, страве.

О миру, што влада над гробљима мрачним
Причу бола вечног, и крстача трулих.
Причајте ми причу о запоосу вољи,
Какву људи јоште нису никад чули!“
(У окриљу зиме“).

И ову причу, коју песник тражи да чује, он сам не прича. Зашто! видећете доцније. Природа га мами, зове и он се у њој осећа слободан. Њему је светао на души. Песник сазнаје моћ њену, види у њој смисао бића, сведочанство тваралачке моћи апсолутнога духа, сву систему закона, који управљају њиме, и Вечнога Пантократора, који лебди над својим свећењем, и чија су дела тако силна, прекрасна и загонетна.

III

Песме, у којима се излива лична љубав врло су малобројне. Овде је г. Одавић необично штедљив, ако хоћете опрезан, неверљив. Он је више полунежан, полунскрен, не пламти силом раздражене моћне страсти, несреће и разочарања. Он је постигао хармонију душа. Пдуховна и морална његова природа познаје моћ класичнога космоса, но не само у смислу свећене, света физичког у границама времена и пространства, но у смислу духовном, мира, хармоније, тајну заједнице општења.

„У очима твојим гледам космос цео,
И уздах ти чујем, ту вечиту тајну,
Што мађијским велом око нас се свија
И светлост нам пружа и кроз поноћ трајну
... Ја сад тебе видим, и свег људског бола
Заборав је слатка спустила се на ме!“

(Ретки часова).

Ово није тако рећи — метафизика љубави, већ сложна психологија, до душе тиха и бестрасна но за то дубока. Здрава, сталожена натура, којој су туђи узвици преварене наде, која не познаје суровост порушеног идеала, безумних ноћи и огњеног весела, проговорила је у овим стиховима. Така је ова психологија љубави. Морална је страна пак претежнија од љубави. Томе најсветлијем и најмоћнијем осећању, томе

величанственом синтезу природе, тој великој творачкој сили, г. Одавић је дао нежније звуке своје поезије, свога културног христоратства, не уневши у њу елементе бујне маште, сладострасног одушевљења, необузданих страсти. Он види незнано порекло љубави, вишу природу, божанственог духа. Само така је љубав у стању њега да одушеви. Он посматра таку љубав двоје драгих и налази у томе више морално задовољство: ... Никад чари веће

Од појаве њихне дотле нисам видео,
 Ко визије златне из духовног света,
 И њих су ми двоје, ко два нежна цвета,
 Потресали чежњом раздрагане груди.
 Никада ме дотле нису дали људи
 Да осетим јаче божанствену мисо,
 Нити ми се дубље у срце записа
 Дух, што светом влада!"

(Она).

У свима овим песмама једна необично светла црта. То је осуетво баналне отворености, у описивању своје љубави, излишне опширности, фигуралности, која је тако одомаћена код већине данашњих песника наших, поклоника женске красоте на тржишту светске суете. Наш песник је морални интелегент. Као год у песмама о природи, где он тражи светлу васељенску душу, тако исто и у љубавним песмама г. Одавића занима духовна красота, моћ интелекта. Отуда ни једног силног крика, ни једне грубе ноте. Васпитана сентименталност, љубонитство доброга тона, чистота помисли, то је основни елемент ових песама.

„Сећаш ли се, реци! Ох, да дивних часа,
 Сећаш ли се кад смо први пут се нашли,
 На само у врту? Сунце беше село,
 Ал' му рујни зраци још не беху зашли.

Седела си сама на клупи крај зида
 И била си сетна, зашто, нисам знао;
 Пролећем је ваздух мирисао бистар,
 И јасмин је бели и јоргован цвао.

Сео сам крај тебе, па се тако с тобом
 Нем, у срећу нашу и сам удубио,
 И ко цео излив осећаја својих —
 Узо сам ти руку па је пољубио.

Ти си била мирна и смешљива си се,
 Ал' ти у погледу среће лик је био;

Као зору мајску невиност је твоју
Оличаво поглед најиван и мио!“

(И само је небо).

Ова блага нежност провејава, као свети мајски лахор, у свима готово радовима г. П. Ј. Одавића, а особито у новелама, у којима он црта женске типове.¹ Нигде се не види жеља, да се проникне у дубини душе жене, у ту снажну психологију, непојмљиву и загонетну, која трза, сатире, дубоко страсне натуре и несрећне темпераменте. Овде је и нехотично констатовање победе космоса, хармоније над хаосом трзања; победа личне среће над проблемима те врсте, које поезија решава у току толиких векова.

Бласична морална система, у којој се красота физичке снаге јавља вишим оваплоћењем идеала, као и савремена хришћанско-културна, која у жени види равно човеку биће, и тражи од ње остварење сложних културних, задатака, не интересују г. Одавића у толикој мери. Он има своју догматичну тачку гледишта, с које посматра — женственост; и због тога не даје јасно опртани психолошки тип женствености. У песми „Једној калуђерици“ г. Одавић црта само њену сету и оне услове социално — схимничког живота, у којима калуђерица прелази пут тешкога аскетизма. И само то. Њега не интересирају морални узроци одречења од света, оно горко покајање, религиозно одушевљење, страшно завештање Богу; он не чује акорде, истрзаног срца, звуке одрицања и тихе молитве; не разгледа, сву интимну психологију манастирске затворенице, не зна „узрок несрећама њеним“, и шта више не тражи га. Манастирске ћелије скриле су од његовога песничкога погледа високу трагедију религиозне душе. Г. Одавић даље не допушта могућност моралнога пада под игом друштвених рђавих прилика. Његова „Сиротица“ контраст је Јакшићевој „Шваљи“. Јакшић, истрзан борбом, огорчен земаљском неправдом, разбијених нерава фотографише у „Шваљи“ жртву друштвеног темперамента; г. Одавић у „Сиротици“, женску необично јаке моралне природе, која је способна да се одржи на златном мосту, и да очува оно свето зрно љубави, чисте и непомућене душе, без зависти и пакости. Тамо ноћ доноси — грозног посетиоца, овде „сановито вече“ долази, да заједно са даном, понесе је у мрак и срце јој смрви, боловима тајним и жалошћу раном“.

У опште у песмама, где се аналише женска натура, г. Одавић уноси више елементе успомена, сећања на поједине моменте, свезане са каким местом, више прошлост, нејасних жеља, слике, него страсти, жудње, борбе и гњева. Он не може да се одушеви свом женском на-

¹ Тако су на пр. два необична нежна полујасна типа Дули и Мира. Види „Новеле“.

туром, већ понеким њеним особинама више душевним него телесним. Песме „У прошлости давној“, „Је ли то ваша песма“, „Кућица под брегом“, „Суседова ћерка“ и т. д.

IV

А сурова, страсна борба за опстанак, огњени поток човечанског страдања, милиони разстрзаних судбом, унижених и увређених. Како се према њима односи наш песник. Он готово равнодушно гледа на грозну стварност, на ту бујицу страдања, која носи своје жртве, сарађује у дубине заборава милионе нежних, богоподобних створова, и уздиже истина способније за борбу, но мрачније за човечју душу и савест. Са брега своје усамљености г. Одавић посматра живот друштвени. Ни једног крика бола, ужаса ни једног очајничког запомагања.

„Да ли да вас жалим, или да презирем
Вас, којима сенком прошарани дани
И румене зоре, и вечери рујне,
Не казују ништа? ...

пита се у колебању песник. И у даљим стиховима он без икаквог саучешћа говори о слабости духа мањег брата, о његовом ништавилу, неспособности, оставља их самим себи, зато што се они клоне „од свега вечно што је, од истина што су откривене људма и што освештале и векове броје“. Каква догматичност! Не, ви нисти достојни, говори песник између редова, мојих силних осећања! Ја ћу у своме превосходству да пролазим мимо вас.

„као крај стене река
Што немарно течу и дању и ноћу!“

И песник иде даље по стази људскога живота. Овде се испољава у њему онај болесниви егоцентризам, коме г. Одавић служи ујердно свом снагом својом васпитане савести и не побеђене психологије страха. Савест, она моћна царица песникова постепено се јавља после буре минутнога огорчења. Она шаље уму песника страшну истину, и он почиње, опет да пада у меланхолију: „Ова стаза уска, признаје самоме себи у том часу, боно сетним чини осећаје моје, јер знам да је стаза траг живота људска“. И онда почиње — поема личнога страха, најплодовитијега чувара свакога „егоцентризма“. Пред очи песника излазе мрачне слике скрушених нада, разбијени идеал, устаје крвава прошлост. Он осећа да ће та судба и њега постићи, и тако рећи стоји захињотисан над могилама палих. „Све је то било, било па и прошло, говори г. Одавић језиком еклезијаста, само слаб је ост'о траг од свега тога. И срца су стала и патње, и чежње, под погледом мирним веч-

нога Бога“. И у злокобном размишљању, он као да чује „memento mori“, оно злослутно бијење часова. Он види живота зиму, символ смрти физичке — и духовне! „Мир је ко у гробљу“ — шапће он самом себи. Тамна ноћ је пала! И тежки предсмртни дах њен обхрвао је душу песника. Кроз гробну тишину он чује ударе клатна, које му напомиње о времену, које постојано траје и односи своје жртве. „Пази“ вечно ћеш да спаваш! Чују се, последњи страшни звуци.

У опште овај страх од живота и бојазан од смрти, заједничка судбина свих људи, као да примирава за минуту песника са човечанством. Но стара се трзања онет јављају. Г. Одавић се упушта у анализ „новога човека“, тако рећи „свога“, идеализованог, позитивног, који се издваја из гомиле обичних људи. У општем ходу развића своје идеје он не полази из позитивизма, не изводи крајњи закључак о неограниченом произвољу човека, не одриче моралитет, не проповеда аморализам. Метафизички идеализам, коме се он час свесно час бесвесно поклања уздржава га од горњих закључака. Човек се његов издваја из гомиле. Но чиме? Не гвозденом енергијом, смело мисљу, спремом за борбу, за победу будућности, месфанатизмом светих идеала, већ својим негативним односом према садашњости, својим порицањем друштвених стварности.

„Када човек кажем ја на тебе мислим
 Чиј се дубок поглед у прошлост је слио,
 На тебе што људе по духу им цениш,
 На тебе што си се у самоћи скрио,
 Одакле кроз живот као кроз са ходиш,
 И погледе честе пут небеса водиш!“

(Човеку).

Јест... ти си у страху у вечној си плашњи!

А зашто? пита се песник. Одговор врло прост: зато што си бес-трасан и не идеш страсно, оружан религиозно-социјално-наравственим идеалима у борбу противу друштвеног зла. За то, што олимпијска ледност и мир, обломовштина, китајске зидине, сметају новоме развићу, прогресу, твојем духовном и културном успеху.

Служи ти друштву, његовим идеалима заиста је врло озбиљна ствар. Осећа се потреба Моралног колоса, сна обног да издржи сурову борбу са неправдом, да трпи велики бол, и да се влада по принципу свежртвујуће љубави. Ту је пророчанство, хришћанско месијанство... вечна духовна жеђ, апостолство. Г. Одавић ово јасно сазнаје и необично срдачно по неки пут проповеда у својим песмама. У „песнику и идеалу“ Песник се овако жали:

— „Не могу више! Умор ме свладо!
Смилиј се једном и остави ме!
Доста сам ишо где си ти хтео,
Доста је како твоје ми име
Једино светли!“

Песник је клонуо: нема ни младости ни здравља, ни оне вере, што га је раније загревала. Он није хтео да прими злато, које су му нудили људи „да само спусти погледе ниже, и да му срце к' небу не жуди!“ И шта је било у резултату? — Бол, муке које га прате још од почетка. Ни земља ни небо, ни идеал нису му дали никакве награде. Овде се већ сишло са лествице метафизичког идеализма, на чврсто земљиште утилитарне наравствености. Пад је готово неизбежан. Но тада као спасилац јавља се идеал, у свој својој сили. Он који и храни песника:

Зар за то давах мислима твојим
И духу твоме пробуђеноме
Мађијске моћи, да се о тебе
Кб вал о стену нискости ломо?“
... Умор те свладо тужан ми велиш...
А што ће крила што су ти никла?
То није умор... покушај само
Крила су твоја отпору свикла.

Ова песма није савршено одређена. У чему је победа, сила идеала? Какав је он? Јели религиозни, социални, морални? За шта песник пада, зашта је он ратовао? Где је поље његове битке са злом, са неправдом? Где је тражења Бога, религије Богочавека, или шта више, сагласно духу савремене светске литературе, човекобожанства? На ова питања поезија г. Одавића не даје категоричне, бар за сада, одговоре. Његов егоцентризам са својом полујасношћу, магловитошћу, заклања те идеале од нашега љубопитнога погледа.

Г. Одавић уопште презире гомиле. Ово је његово презирање стално, урођено, подгрејано без сумње многим минусима нашег друштвеног живота. Осећа се оскудица религиозно — социалног идеала, који би га повео кроз долину плача и страдања, таме незнања, не са мачем презрења, но са дубоким уверењем човечје природе, са словом снисхођења и праштања туђих грехова и порока. Његов човек је виши од осталих људи. Он говори разочараном:

„Погледај само какви их има,
Именом људским што свет их кити!“

„Одгурни људе, милости немај,
 За нежност срце нека ти не зна!
 „Не гледај људе! Та вих ће много
 Метапсихозом у пашчад ићи!“ итд.

И онда је врло појмљиво, оправдано, кад песник бежи од — таког друштва.

„Ја писам за друштво, то и сам осећам,
 У мени дружевног скоро ничег нема!
 Кб стабљики слабој у пољу широку
 Око које пустош, и тишина дрема
 Самоћа ми прија!

Моје цело биће само миру тежи,
 И то тако снажно, да и они гласи,
 Што се мени крећу, губе се и тону
 Ко у бездан неку: тишина их гаси,
 Ша их и не чујем.

И за то он не даје одговора на светска питања, јер их не зна, неће да чује. Шум историске реке догађаја, гром победни човекова разума над природом, прогрес и наука, догмат и критика, црква и држава, сва светска друштвеност, све то прелази бруји, сија небесним блеском, а аскет песник, егоцентрик, не обраћа на то никакву пажњу.

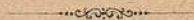
Ова бојазан од људи, од друштва, која може да диктира овако сурове речи најбоље сведоче о песниковом нерасположењу, према — нижим од себе. Загушљива атмосфера наше друштвености, опште опадање морала и умствена зачмалост, ток наше политичке борбе, пун прљавштине и престапа, гомиле не одушевљене вишим идеалима, — све је то противно духу песникову. Он не допушта могућности примерења с њом. Да је ова мржња основни тон појезије г. Одавића, она би изгубила једном за свагда своју будућност. Но ми смо далеко од овога. Ове су песме, по свој прилици, не са свим јасно извршени елементи философске-религиозне доктрине, која се негативно односи према демократизацији, победи масе над личношћу, утврђивању земаљског позитивизма, бледог и смртносног за сваки прогрес духовне културе, масе, која целатски гуши религије, развиће индивидуалности, — и због тога ове мисли г. П. Ј. Одавића имају необично силно логичко оправдање. Метафизичком идеализму он је остао веран. Осим тога, ове су песме како смо наклањени мислити, излив гнева, у тешку минуту живота, када непосредни осећај тражи одушке, па ма то било и у грубој форми као овде. И због тога се преко ових песама прелази не с осудом, но са психолошким оправдањем.

* * *

При анализи ове збирке песама ми смо, у главном имали у виду душевне особине песникове, старајући се, да по њима створимо духовни облик његов. Те су душевне особине савесност у анализи свога „егоцентризма“, искреност у предаји осећања и својих погледа на свет и друштво. Таланат је г. Одавића на путу јачег развића и опредељење срећности. У овој доста обилној збирци песама није се још потпуно изразио о свему. Формална осећања као чежња, сета, симпатије, тежња к неодређеном, саочешће итд. имају овде понајвише места. Због те потпуне неодређености, немогуће је дати и дефинитивни суд о песнику, о томе месту, које ће он заузети у реду психолошких представника наше друштвене мисли, тим пре, што се он овде први пут јавља са својим песмама. Говорити о неким минусима поезије г. Одавића, као и делимичној развучености стиха, осуету по неких јачих тонова и елемената у општем ходу развића његових идеја, форми, итд. није био наш циљ. Ми смо савесно анализирали само оно што има. А има овде много и лепога и симпатичнога, тако много нежности и осећања, која радују душу читаоца, и наводе на мисао и признање, да је г. П. Ј. Одавић истински песник, интеллигентан литератор, који се својим даром, индивидуалном особеношћу, самосталношћу мотива, издваја из групе наших млађих песника, и даје врло много сведочанства о своме неповодљивом песничком духу. Ово је наше искрено мишљење.

Београд
20. јуна 1906 г.

Воја П. Бошњакović

WWW.UNILIB.BS
У
Н
И
В
Е
Р
С
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

БЕЛЕШКЕ

БЕЛЕШКЕ ИЗ НАУКЕ И ПРОСВЕТНИ ЗАПИСИ

Туђе речи и школа. — О овом за школу важном и занимљивом предмету била је реч на једном скупу немачких наставника. Предавању, које је о тој теми држано, основне су мисли:

1. Борба противу туђих речи за школу је важно средство за унапређење умнога образовања и националног васпитања.
  2. Наставник треба да буде детету углед у избегавању туђих речи.
  3. Треба одбацити и заменити немачким изразима:
    - а) многе туђинске називе у спољној школској служби;
    - б) многе туђинске стручне изразе;
    - в) многе изразе којих има у читанкама и списима за младеж.
  4. Код уџбеника, пре но што се унесу у школу, треба испитати чистоту и правилност у језику.
  5. Списе за младеж треба само онда набавити за школске књижице, ако у њима нема оних туђих речи, без којих може бити.
  6. У школској настави закључно до другог разреда средњих школа треба употребљавати немачке називе; у вишим разредима треба их понављати поред латинских, да би се утврдило разумевање.
- Скуп је без противљења примио ставове 1, 2, 3 а, 3 в, 4 и 5, само код 3 б и 6 било је неслагања. О том ће бити разговора на првом наредном скупу.

Не би било од штете и код нас размислити о овим стварима.

*

Научни течајеви у Јени. — Од 23. јула до 4. августа о. г. држаће се ови научни течајеви са предавањима I. Из *природних наука*: 1) проблем живота, 2) биологија у ботаничкој настави, 3) происхођење птица и сисара, 4) вода, лед и ветар као геолошке силе, 5) основе хемије, 6) научне основе музике, 7) новија наука о електрици, 8) оптички инструменти при хемиским испитивањима, 9) популарна астрономија, 10) одређивање времена и места, 11) физиологија чулних органа, 12) физиолошка психологија; — II Из *педагогике*: 1) религијска настава у основној школи, 2) принципијелне основе педагогике и дидактике, 3) теорија наставног поступка, 4) педагошка обрада прквене историје, 5) гимназијска педагогика, 6) историја педагогике, 7) есте-

тика немачког песништва, 8) ручни рад за мушке; — III. Из *физиологије, психологије* и *педагошке психологије*: 1) физиологија чулних органа, 2) физиолошка психологија, 3) Хербартова психологија, 4) школско дете, 5) детињи узрасти, 6) говорни поремећаји у детињству, 7) телесни и духовни ланормитети у детета; — IV. Из *социјалне науке*: 1) привредно и социјално-политичко разумевање садашности, 2) проблеми модерне националне економије, 3) о банкама, 4) женско образовање и женски рад, 5) социјално питање у светлости модерне философије, 6) модерни женски покрет, 7) историја немачке привреде; — V. Из *теологије, историје* и *философије*: 1) модерне мисли о преображају религије, 2) историја немачке философије 3) историја немачке литературе, 4) основе философије; VI. Из *реторике* и *језика*: 1) реторика, 2) немачки језик, 3) енглески језик, 4) француски језик. — За један течај од 12 часова плаћа се 10 марака (12,40 дин.). Стан и храна могу се добити за 20 до 25 марака недељно. Слушаоци могу сваки дан походити јавну библиотеку и читаоницу. Они могу добити и сведоџбе о похођењу предавања.¹

*

Педагошки течајеви у Каселу биће од 9. до 21. јула о г. Предавања и практична вежбања обухватиће: 1) начела Фребелове науке о васпитању, 2) познавање дечје душе, 3) метод дарова и занимања у забавишту и у школи; 4) Фребелову педагогику у I. разреду по начелу саморадње, 5) упутство за Фребелове радове у породици, забавишту и школи, 6) васпитање деце која нису нормално развијена, 7) наставу ручног рада у школи, 8) задатке продужне школе, 9) књижевност за омладину и уметничко васпитање, 10) уређење семинара за забавиље, 11) чување народног здравља и установе за заштиту и негововање деце, 12) социјални рад учитељица и забавиља, 13) похођење добротворних завода у околини Касела. — Укупни трошкови изнеће око 100 марака (125 дин.), и то хонорар за сва предавања 20 м., стан за 14 дана 15 м., храна за то време 60., упис 3 м. — У Каселу има Фребелов семинар, којему је задатак спремање младих девојака из образованих породица за ваљане васпитачице, а нарочито за забавиље.

*

У Петровцу постоји фонд за потпомагање сиромашних ђака основне школе, и на дан 31 децембра 1906 године тај је фонд износио у готовини — која се састоји у облигацијама, готову новцу, уложној књижици — 5269,95 динара. Фонд је 1906 године утрошио на 900 динара помажући сиромашне и добре ђаке.

*

Број студената и слушалаца на Универзитетима у Немачкој уписаних у зимњем семестру 1906/7 износи: Берлин 14226 (наспрам 14008 у зимњем семестру 1905/6), Бон 3274 (3154), Бреслава 2246 (2123), Ерланген 1084 (1036), Фрајбург у Б. 1869 (1775), Гисен 1255 (1122), Гетинген 2014 (1877), Грајфсвалд 919 (760), Хале на З. 2479 (2247), Хајделберг 1789 (1622), Јена 1366 (1152), Киел 957 (819), Кенигсберг у Пр. 1373 (1190), Лајпциг 5350 (5000), Марбург 1777 (1454), Минхен 5930 (5456), Минстер 1605 (1523), Росток 683 (642), Штрасбург у Ел. 1921 (1738), Тибинген 1585 (1605), Међу њима је женских слушалаца у Ерлангену 4 (а 7 зимњег

¹ Детаљан програм ових предавања може се добити (бесплатно) код д-ра В. Бакића, пенз. професора у Београду.

семестра 1905/6), Фрајбургу 49 (35), Хајделбергу 58 (42), Лајпцигу 33, Минхену 90 (53), Тибингену 7 (3).

У овом семестру на свима универзитетима у Немачкој од целокупнога броја студената 45136 било је *странаца* 4151. Просечно долази 9,2 процената насипрам 8,6 у летњем семестру 1906, 8,4 у прошлом зимском семестру и 7,5 у лето 1905. Њих је сада 596 више но у зимњем полгођу 1905/6 (3555), што долази готово једино од повећаног прираштаја руских држављана чији се број за пола године увећао од 1326 на 1890. Од 3717 студената из европских земаља (у зиму 1906/7) било је сем тога из Аустро-Угарске 681, из Швајцарске 341, Инглеске 144, Бугарске 139, Румуније 82, Србије 61, Француске 58, Холандске 57, Луксембурга 53, Грчке 47, Турске 40, Италије 33, Шведске и Норвешке 32, Италије 23, Белгије 19, Португалције 9, Данске 5, Лихтенштајна и Црне Горе по 1. Из Америке, поглавито из Сједињених Држава, њих је 302, из Азије и то највише из Јапана, 113, из Африке 13 и из Аустралије 6. — На појединим универзитетима странци су овако заступљени: Берлин 1189 (што чини 14,5 од сто), Лајпциг 662 (14,8 од сто), Минхен 496 (8,8) Хајделберг 259 (16,1), Хале 254 (11,3), Јена 186 (14,6) Гетинген 1699,2), Фрајбург 164 (9,4), Кенигсберг 134 (11,7), Штрасбург 96 (5,8), Бон 88 (2,9), Гисен 84 (7,6), Бреслава 77 (3,9), Виртсбург 67 (4,7), Марбург 60 (4,9), Тибинген 59 (3,9), Грајтсвалд 43 (5,2), Ерланген 28 (2,6), Росток 13 (2,0). Киј 12 (1,4), Минстер 11 (0,7). — Од странаца изучавају: евангелску теологију 185, католичку теологију 34, права 580, медицину 1090, филозофију, језике или историју 951, математику или природне науке 714, државне науке одн. пољску привреду и шумарство 573, зубно лекарство 24.

(Literar. Zentralblatt, 1907, № 1 и 3).

ЈАВНА ЗАХВАЛНОСТ

Часници суда општине плавњанске (у срезу брзо-паланачком) *Стеван Цуколовић*, председник, *Јован Новаковић* и *Никола Војиновић*, кметови, са својим деловођом г. Чича *Миланом Алексићем* — у току 1906 године прикупили су и издали плавњанској основној школи:

1. На име добровољног прилога за довршивање подигнуте двосратне школске зграде (7) седам хиљада динара, којом је сумом зграда и довршена и

2. Сав редовни (по буџету) школски прирез у 1350 дин.

Ови добри и племенити људи за непуну годину дана издали су својој школи више од (8) осам хиљада динара и тиме доказали колико им школа и њен напредак на срцу лежи.

У подизању нове модерне школске зграде у Бајићу у срезу таковском округа рудничког одликовали су се, поред осталих, нарочито још и г.г. *Вучић Пантовић* и *Марко Бајић*, из Брајића.

Први је приложио на подизање школске зграде 500 динара у протому, сем грађе коју је поклонио; и други је приложио 480 динара и већу количину црепа.

Г. *Михајло С. Марковић*, председник општине кулске поклонио је 25 комада књижица „Први пут с оцем на јутрење“ у вредности 2,50 динара да се раздаду добрим ђацима школе кулске за добро учење у прошлој школској години, што је и учињено на дан прославе школске Св. Саве 14 јануара ове године.

Председник општине глоговачке, ср. деспотовачки, окр. моравски, исплатио је до краја децембра пр. год. школи глоговачкој сав прирез за 1906 г. као и заостали прирез од 1905 г.

Г-ђа *Веља удова М. Курчића* са синовима г.г. Миленком, Божом и Миљком из Глеђице, а сада у Београду, поклонили су 12 комада одабраних књига школама у Ковиљу и Косовици, среза моравичког, које су раздате примерним ђацима о прошло-годишњем испиту.

Г. *Милоје Мариновић*, трг. из Наталиница уписао је свог рано преминулог синачића Милана за члана добротвора сиромашних ученика-ца школе наталиначке.

За добротворе фонда Багрданске основне школе уписали су се г.г.:

1. *Витомир Векић*, трг. из Багрдана.
2. *Багрд. Земљ. Задруга*, уписали је задругари.
3. *Почив. Сима Ристић*, бив. меанд. из Рековца уписали га наследници: Браћа Ристићи, Коста Т. Ристић и Стојана ж. Ст. Николића.

За утемељаче уписали су се г.г.:

1. *Јелица и Стојан Павловић* трг. из Д. Рачника.
2. *Поч. Милева Ж. Марисављевићка*, уписао је супруг Жика Марисављевић, трг. из Багрдана.
3. *Поч. Вујица Јевтић*, уписао га синовац Љуба Јевтић, трг.
4. *Вићентије Поповић*, економ уписали га унуци.
5. *Марија Ј. Тодоровић*.
6. *Поч. Јованча Тодоровић*, бив. трг. уписала га супруга Марија.
7. *Поч. Марија и Јован Векић*, бив. трг. уписао их син В. Векић.
8. *Поч. Миленија М. Антића*, уписао је супруг М. Антић, земљод.

Управе школске и овим путем изјављују именованима своју топлу захвалност.

„Просветни Гласник“ излази у месечним свескама од 6 и више табака, на великој осмини. — Стаје годишње: за Србију 12 динара, за друге земље 15 динара (франака). — Претплата се шаље Управи Државне Штампарије Краљевине Србије у Београду. — Рукописи се шаљу уредништву (Министарство просвете и црквених послова у Београду). Они се, на захтев писача, враћају.

Одговорни уредник **ВЛАД. Т. СПАСОЈЕВИЋ**

Краљице Наталије уд. бр. 82.

ШТАМПА

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА